

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 33–77.

ПРОБЛЕМИ. ГІПОТЕЗИ. УЗАГАЛЬНЕННЯ

Олександр СИТНИК, Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ

ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА КУЛИЧІВКА: КУЛЬТУРНИЙ ШАР II

Ситуація зі стоянкою Куличівка (рис. 1–4) складна і суперечлива у багатьох аспектах. З одного боку, ми маємо величезну кількість накопиченої інформації: сотні тисяч добутих з-під землі артефактів, “житлові споруди” та інші об’єкти, а з іншого – серію протиріч в інтерпретації цього масиву даних. Значна складність виявилась під час спроб реінтерпретації матеріалів стоянки, тобто опрацювання матеріалів із застосуванням нових наукових методів. Головні висновки В. Савича були зроблені ним ще на початку 1970-х років, викладені у кандидатській дисертації та монографії 1975 р. У своїх останніх узагальнюючих статтях він лише поглиблював концепцію (додав, наприклад, ще один пізньопалеолітичний культурний горизонт, потім – ще один), не змінюючи її по суті.

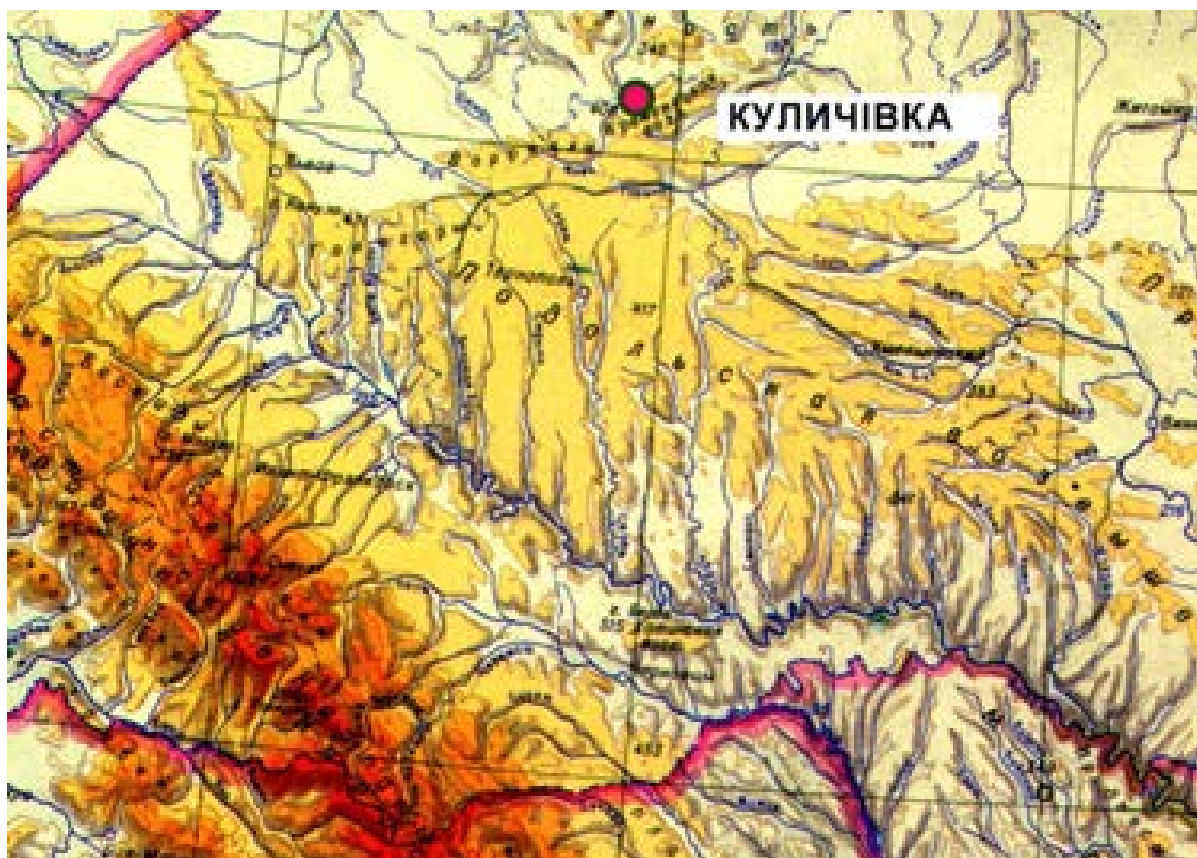

Рис. 1. Географічне розташування багатошарової палеолітичної пам’ятки Куличівка на межі з північним уступом Подільської височини та Малим Поліссям

Fig. 1. Geographic situation of multilayered Paleolithic site Koulychivka on the border of northern ledge of Podilian Upland and Male Polissia

Отже, методичні засади та наукова парадигма, у рамках яких оперує В. Савич, репрезентують методіку радянського палеолітознавства 60 – поч. 70 років ХХ ст. [Савич, 1975, 1975а, 1987а, 1995]. Власне серйозні зміни у засадах та методиці науки про палеоліт (наприклад, визнання важливості міграційних процесів на противагу автохтонізму, ширше впровадження комплексного міждисциплінарного підходу до вивчення палеолітичних

пам'яток, вдосконалення методів дослідження природничих наук, поглибленого техніко-морфологічного і типологічного аналізу, що розширило можливості датування стоянок та відтворення стародавнього природного середовища) спричинили необхідність повернення до вивчення стоянки Куличівка [Аникович, 1991; Богуцький, Ситник, 2001; Коен, Степанчук, 1999, 2001; Коропецький, 2004, 2005, 2006; Ситник, 1998, Ситник та ін., 2007, Geneste et al., 1999; Meignen et al., 2004; Stepanchuk, Cohen, 1999, 2000–2001 та ін.].

Рис. 2. Топографічна позиція стоянки Куличівка в межах міста Кременець
Fig. 2. Topographic position of Koulychivka in Kremenets'

Впродовж останніх десяти років автори не раз підіймали найголовніші для Куличівки питання – скільки насправді там палеолітичних культурних шарів і наскільки вони прив'язані до геології (і наскільки геологія спроможна відповісти на наш запит), адже від вирішення цих питань залежить гомогенність чи змішання матеріалів з розкопок В. Савича, згрупованих в окремі колекції.

Відомо, що до 1979 р. виділяли два рівні культурних шарів – верхній і нижній – і, відповідно, формувалися дві колекції артефактів. Після виокремлення нового шару III у 1979 р. з'явилося три колекції, а після 1984 р. – чотири (рис. 5). Щодо останньої, то сам першовідкривач В. Савич мав сумніви, але наші аналітичні дослідження показали правоту виокремлення цього найнижчого рівня залягання артефактів з перевагою богуніцьких технологічних рис [Ситник, Коропецький, 2010].

Стосовно третього культурного шару також немає заперечень. Його залягання у середній частині наддубнівської (надвитахівської) соліфлюкційної пачки свідчить про якийсь окремий епізод заселення гори. Техніко-морфологічні та типологічні ознаки крем'яного інвентарю цього горизонту мають безперечну специфіку, що дозволяє розглядати комплекс як окреме культурне явище з впливами оріньяцької культури [Ситник, Коропецький, 2012].

Складніше питання з колишнім “нижнім” чи другим культурним шаром. За стратиграфією залягання в перші роки розкопок матеріали з цього шару були приурочені до лесово-суглинистого горизонту, що знаходиться одразу під темно-коричневим підгоризонтом I

сучасного (голоценового) ґрунту. Інтенсивність останнього різна на різних ділянках розкопу, але загалом не перевищує 1 м потужності, а місцями 20–30 см і менше. Лише в 1975 р. І. Іванова деталізувала знаходження основного рівня цього культурного шару на межі з рештками викопного ґрунту (і в ньому) штільфрід В (витачів, брянськ), а також спорадично вище (в алевритах) і нижче – в соліфлюкційній пачці. Те ж саме підтвердили дослідження А. Богуцького.

Рис. 3. Місцезнаходження пам'ятки Куличівки у північних околицях Кременця
Fig. 3. Location of Koulychivka site in northern neighborhood of Kremenets'

Отже, до 1979 р. “нижній” чи II культурний шар залягав у лесових суглинках (частково), в зруйнованому шарі викопного ґрунту (основний рівень) і нижче, в строкатих соліфлюкційних відкладах (частково) (рис. 7). Після 1979 р. ситуація змінилася. В середній частині соліфлюкційного горизонту масово пішли артефакти, які були об'єднані в III культурний горизонт. Цікаво, що одночасно зменшилась кількість матеріалів II шару; нібито новий культурний шар “перетягнув” до себе матеріали з верхніх шарів. Простежена й інша закономірність – концентрація артефактів II і I культурних шарів відзначена в нижній частині схилу, там, де майже повністю відсутній стерильний прошарок поміж ними і вони накладаються один на другого. Вверх по схилу збільшується потужність алеврито-лесового горизонту і одночасно зменшується кількість артефактів верхнього культурного шару. У 1998 р. ми заклали шурф-зачищення на крайній межі розкопів В. Савича у верхній частині схилу (південна сторона) і виявили там матеріали лише II культурного горизонту, що знаходився під триметровою товщею стерильних лесів на межі з неогеновими строкатими відкладами (рис. 6, 12). Культурний шар тут був приурочений головню до підшви холодної лесової пачки, аніж до інтергляціального епізоду (дубно, брянськ чи витачів).

У 2004, 2007 і 2010 роках ми провели додаткові шурфування і зачищення в центральній частині розкопу В. Савича, поблизу ділянки IV, в якій зафіксовано усі чотири культурні горизонти. Тут чітко простежено три з них: I – у верхній частині фінальноплейстоценових лесів на межі з горизонтом I сучасного ґрунту; II – у нижній частині верхньоплейстоценових лесів на межі зі зруйнованим викопним ґрунтом (дубно, витачів); III – у середній частині

соліфлюкційної пачки, на рівні гумусного горизонту зі зруйнованими вогнищами (рис. 13). Четвертого культурного шару не виявлено.

Отже, за дослідженнями В. Савича, геологів І. Іванової, Н. Рентгартен, А. Богуцького та нашими, немає протиріч чи суперечок щодо залягання основного рівня культурного шару II. Це, мабуть, фінальний період теплішого інтерстадіалу (дубно, витачів) на межі з початком холодного етапу вюрму III (2 ІКС). На наш погляд, основний рівень залягання решток більше тяжіє до низу лесово-алевритової пачки, ніж до зруйнованого гумусного горизонту інтерстадіального ґрунту (рис. 8). Останній добре виражений у середній частині наддубнівської соліфлюкційної пачки, де він місцями насичений рештками частково перевідкладених вогнищ.

Не виключено, що впродовж перших десяти років досліджень (до виділення III культурного горизонту) В. Савич та І. Іванова за основний рівень “нижнього” шару брали темно-коричневий горизонт з вогнищами, що включав, як тепер видно, культурні шари III і II (рис. 7).

Рис. 4. Куличівка – місце розкопок В. Савича в 1968–1988 рр.

Fig. 4. Place of V. Savych's excavation at Koulychivka in 1968–1988

Оскільки в попередніх збірниках МДАПВ (випуски 11, 14 і 16 за 2007, 2010 і 2012 роки) подана повна історія дослідження, фізико-географічні, топографічні та стратиграфічні дані про пам'ятку, в пропонованій статті ми упускаємо цю інформацію і відсилаємо читачів до відповідної літератури [Ситник та ін., 2007; Ситник, Коропецький, 2010; 2012].

Шар II у посезонному описі роботи експедиції В. Савича

1968 р. почались стаціонарні дослідження пам'ятки, розкопано ділянку площею в 235 м² (розкоп 30×8 м). Встановлено, що є кілька шарів заселення: два – доби палеометалів (ранньоскіфський час і доба бронзи) та два – верхньопалеолітичного періоду (спочатку дослідник так і називав їх – “верхній” та “нижній” палеолітичні культурні шари; номенклатура змінилась після відкриття третього шару 1979 р., про що буде вказано нижче). Останні були “прив'язані” до окремих геологічних верств. Загальна стратиграфічна схема пам'ятки мала такий вигляд (рис. 7, В):

0–0,48 м – ґрунт сірого кольору (культурний шар поселень бронзового та ранньозалізного віків);

0,48–1,10 м – темно-коричневі грудкуваті суглинки з бурим відтінком (верхній пізньопалеолітичний культурний шар);

1,10–2,19 м – світло-коричневі суглинки з жовтим відтінком (нижній пізньопалеолітичний культурний шар);

2,19 м і нижче – суцільно червоні з суглинковими прошарками [Савич, 1969, с. 2–3].

Ця схема не зазнавала принципів змін упродовж усього періоду досліджень В. Савича (лише пізніше доповнилась описами геологічних горизонтів, які містили нижні культурні шари).

Колекція крем'яних артефактів з ділянки 1968 р. налічує 13 575 екз. (культурний шар I – 5 727; культурний шар II – 7 848). Збірка остеологічних решток не описана детально: відзначено лише поганий стан збереження знахідок, їхню малу кількість та загальну подібність матеріалів верхнього та нижнього верхньопалеолітичних шарів. На дослідженій ділянці зафіксовано три об'єкти. У культурному шарі I – залишки одного вогнища. У культурному шарі II – залишки двох вогнищ. Усі плями вогнищ містились у центрі великих скупчень крем'яних артефактів. Останнє зауваження стосуватиметься і решти виявлених на пам'ятці вогнищ [Савич, 1969, с. 2–15].

1969 р. досліджено ділянку на північ від розкопу 1968 р., розміром 35×8–16 м (площа 366 м²). Потрібно відзначити, що тут не виявлено слідів поселення доби бронзи. В. Савич висловив припущення, що це поселення не поширювалось на ділянку 1969 р. [Савич, 1970, с. 2]. На усій площі розкопу досліджено лише I (верхній) культурний шар періоду палеоліту. Другий (нижній) – розкопано лише на західній ділянці (187 м²). Збірка крем'яних виробів налічує 13 223 екз. (6 886 – культурний шар II; 6 337 – культурний шар I). Колекція остеологічних решток – 64 екз. (50 – культурний шар I; 14 – культурний шар II). Відкрито два об'єкти – вогнища у I та II культурних шарах [Савич, 1970, с. 3–24].

1970 р. головним завданням стало дослідження культурного шару II на ділянці розкопу 1969 р. (площа 140 м²). Тут зібрано велику колекцію крем'яних виробів (6 781), окремі остеологічні рештки (найцікавіші зразки – фрагменти великих

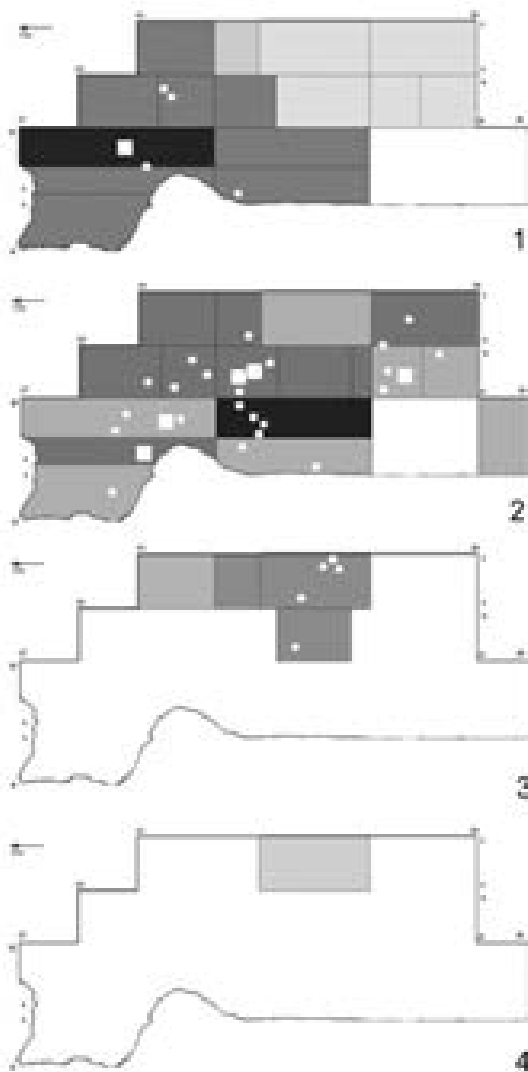

Рис. 5. Інтенсивність залягання культурних решток на площі розкопів (темніші ділянки – більша кількість решток): 1 – культурний шар I (білі квадрати – рештки жител, кружки – вогнища); 2 – культурний шар II (позначення ті ж); 3 – культурний шар III; 4 – культурний шар IV
 Fig. 5. Intensity of localization of cultural layer on the area of excavation (darker areas – larger concentrations of materials): 1 – cultural layer I (white squares – remains of dwelling, circles – hearths); 2 – cultural layer II (the marks are same); 3 – cultural layer III; 4 – cultural layer IV

кісток та зубів мамонта планіграфічно пов'язані з житлом) та виявлено три об'єкти, які становили окремий комплекс – житло (перше з виявлених на пам'ятці) та два внутрішніх вогнища. Крім означеної ділянки, 1970 р. досліджено нову прирізку до розкопу I (зі східної сторони). Її розмір – 30×7 м. Вивчено лише верхній шар – 3 247 екз. кременів [Савич, 1971, с. 3–29].

1971 р. Впродовж цього сезону завершено дослідження нижнього культурного шару на ділянці, відкритій 1970 р. (площа 210 м²). Загальна колекція зібраного крем'яного матеріалу налічує 31 561 екз. Збірка остеологічних решток досить бідна. Серед останніх привертають увагу два великих фрагменти рогу оленя (19–22 см завдовжки), що прикрашені орнаментом з ямок, рисок та поздовжніх заглиблень [Савич, 1972, с. 25]. Виявлені об'єкти становлять, на думку дослідника, частину окремого житлово-побутового комплексу. Це чотири вогнища;

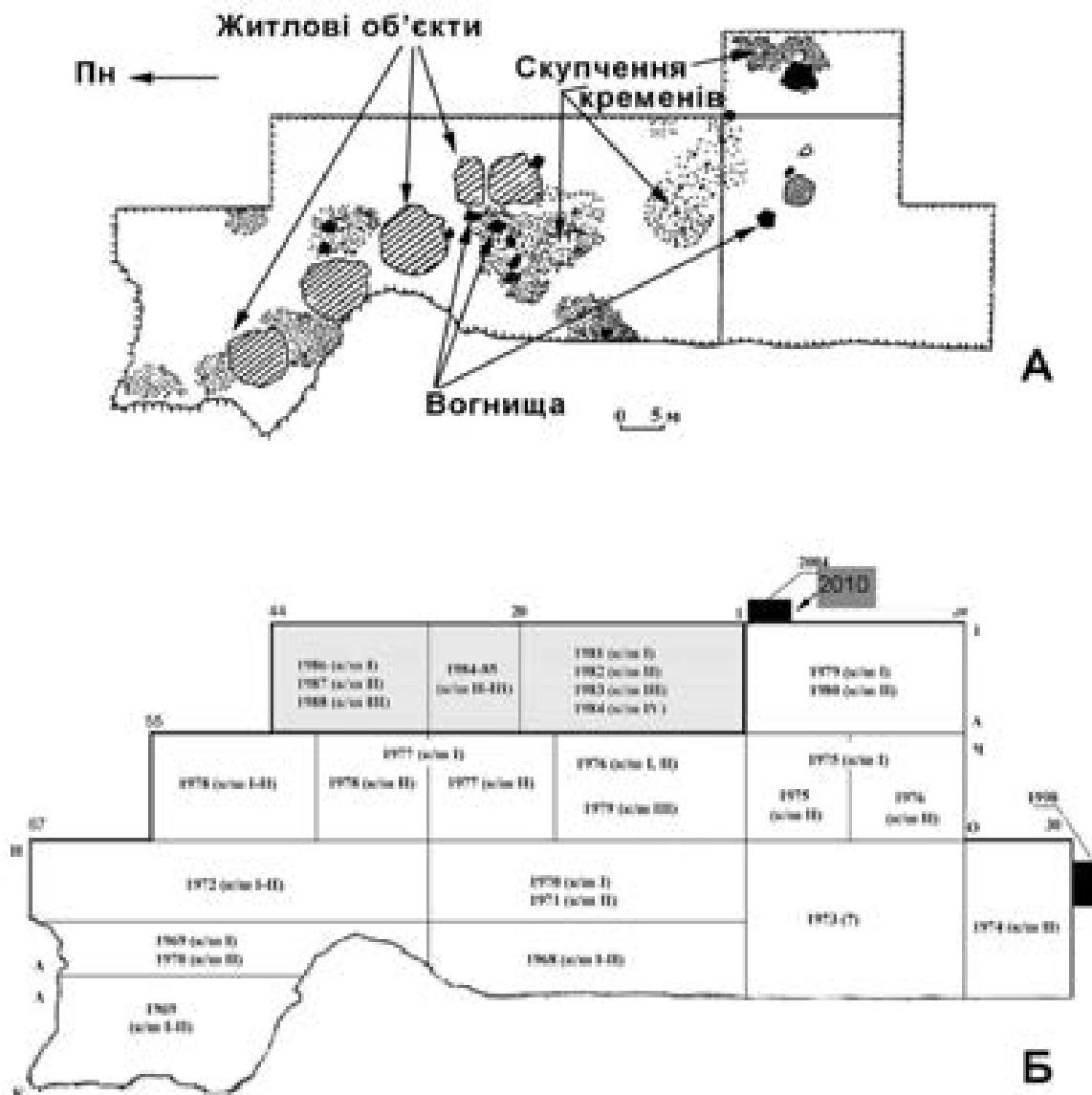

Рис. 6. А – план культурного шару II (за В. Савичем, 1995, с. 23); Б – загальний план усіх розкопів Куличівки з позначенням років досліджень і культурних горизонтів. Сірим кольором виділено розкоп IV після 1980 р. досліджень, чорним – шурфи 1998 і 2004, 2010 років

Fig. 6. A – plan of cultural layer II (by: В. Савич, 1995, с. 23); Б – general plan of all excavations of Koulychivka with marking of seasons of researches and cultural horizons. Part of excavated area IV researched after 1980 marked by grey color; survey pits from 1998, 2004 and 2010 – by black one

поблизу трьох з них спостерігались скупчення кісток, переважно розбитих гомілок мамонтів [Савич, 1972, с. 3–5].

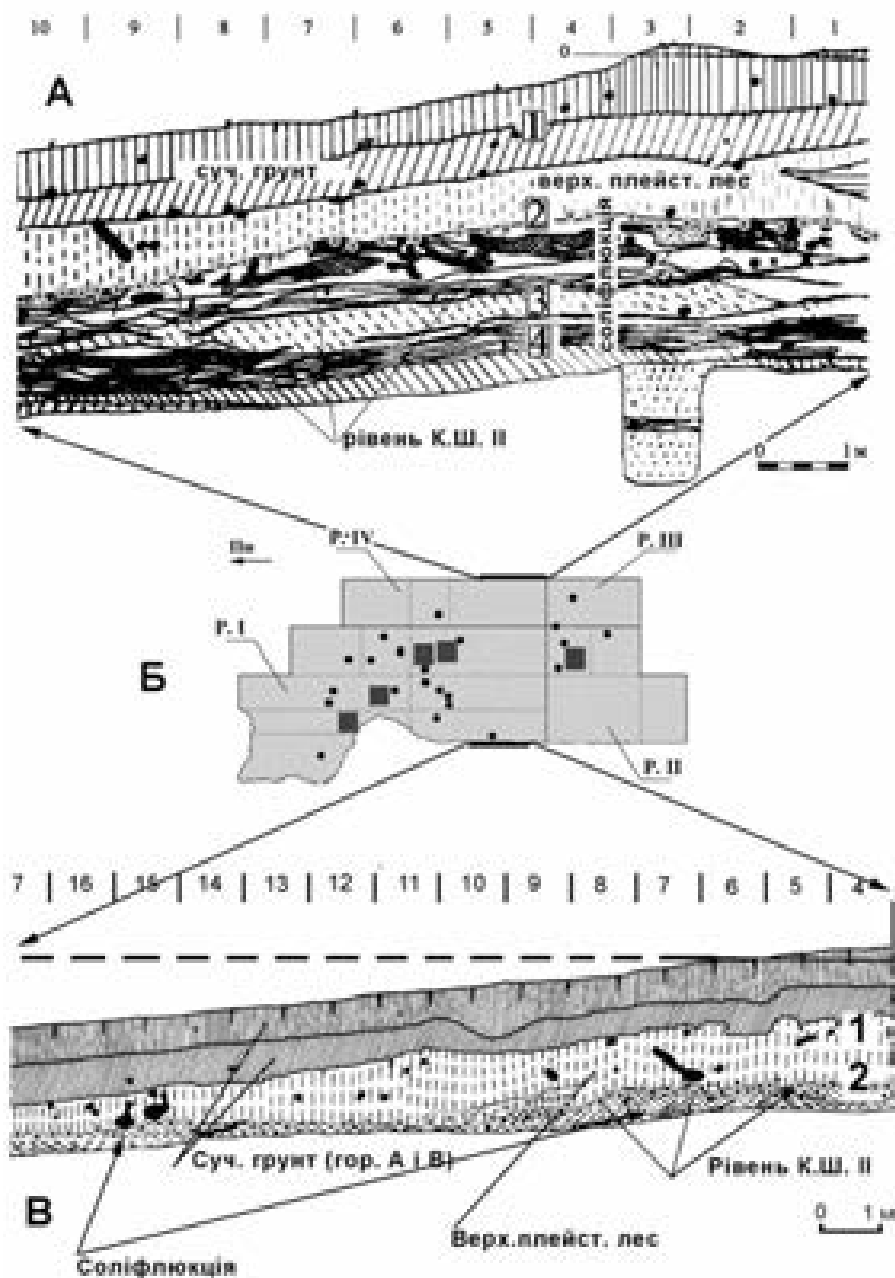

Рис. 7. Стратиграфічні умови залягання культурних решток. А – східна стінка розкопу IV, де зафіксовано залягання усіх чотирьох культурних шарів палеоліту; Б – загальний план розкопів V. Савича з позначенням решток жител (квадрати) та вогнищ (кружки) в культурному шарі II; В – східна стінка розкопу I (рівень залягання нижнього культурного шару II)

Fig. 7. Stratigraphic conditions of deposition of cultural remains. А – eastern wall of excavated area IV, where deposition of all four Paleolithic cultural layers was recorded; Б – general plan of V. Savych's excavations with marking of dwellings (squares) and hearths (circles) in cultural layer II; В – eastern wall of excavated area I (level of deposition of lower cultural layer II)

1972 р. об'єктом досліджень стала ділянка площею 259 м² (37×7 м), яка доповнила розкоп I з північно-східного боку. На ній досліджено обидва верхньопалеолітичних культурних шари. Збірки крем'яних артефактів становили, відповідно, 7 818 екз. (культурний шар II) та 16 354 (культурний шар I) [Савич, 1973, с. 1–40].

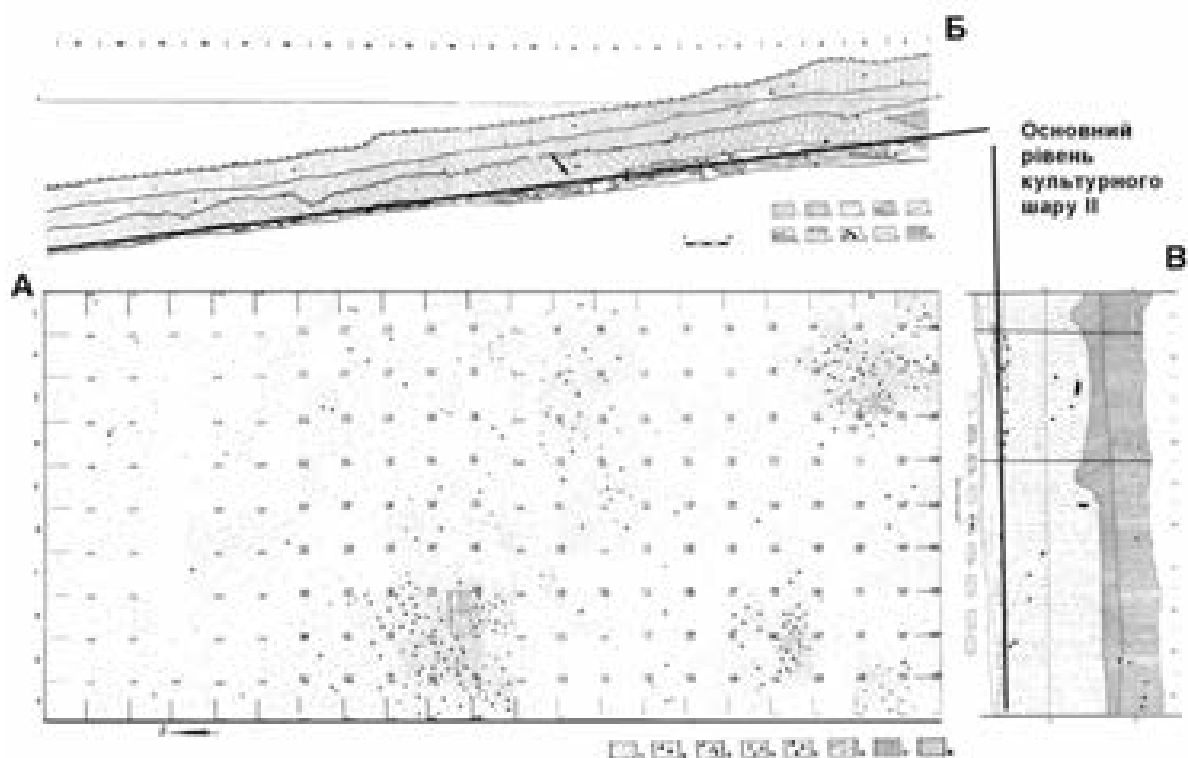

Рис. 8. А – план розміщення решток культурного шару II розкопу IV, 1982 р.; Б – профіль східної стінки розкопу IV; В – профіль південної стінки

Fig. 8. A – plan of situation of remains of cultural layer II in excavated area IV, 1982; Б – profile of eastern wall of excavated area IV; В – profile of southern wall

Серед невеликої колекції остеологічних матеріалів увагу привертає серія виробів з кістки з житлово-побутового комплексу культурного шару I: підвіска на пластинці рога північного оленя, орнаментована ямками та поздовжніми лініями; фрагмент пластинки з бивня мамонта із отвором (В. Савич розглядав її як частину браслета); намистина прямокутної форми з рогу північного оленя (поруч з нею виявлено ще одну намистину, можливо, зі сланцю) та кістяна проколка [Савич, 1973, с. 23–24]. Розкопками 1972 р. зафіксовано велику кількість об'єктів. У культурному шарі II виявлено житлово-побутовий комплекс, який складався із житла, двох внутрішніх та трьох зовнішніх вогнищ. В культурному шарі I розкопано житло та одне внутрішнє вогнище [Савич, 1973, с. 1–40].

1974 р. завершено дослідження нижнього культурного шару на південній ділянці розкопу 1973 р. (площа бл. 150 м²). В. Савич відзначав, що ця ділянка є дуже бідною на знахідки, вона не містить жодних великих скупчень крем'яних виробів чи об'єктів. Два шурфи, що прокопані у південному напрямку, на відстані 10–15 м від розкопу 1974 р. показали повну відсутність культурного шару. З цього дослідник зробив висновок, що ділянка 1974 р. є південною периферією поселення шару II [Савич, 1974, с. 3]. Збірка крем'яних виробів дійсно відносно невелика (лише 608 екз.), однак привертає увагу скупчення різнокольорової вохри (понад 50 грудок на 1 м²) у південно-східній частині розкопу [Савич, 1974, с. 3]. Крім описаної вище ділянки, розкрито нову площу (200 м²), яка розширила розкоп II на схід. Впродовж сезону 1974 р. тут досліджено лише поселення ранньоскіфського часу [Савич, 1974, с. 1].

1975 р. продовжено роботи на ділянці 1974 р., однак через брак фінансування та значну глибину залягання культурних шарів не проведено повного дослідження обох верхньопалеолітичних культурних шарів. Експедиція дослідила на усій території розкопу (200 м²) лише культурний шар I, тоді як культурний шар II було розкопано у південній частині ділянки (100 м²) [Савич, 1976а, с. 2–3]. Верхній культурний шар був надзвичайно бідним на

артефакти (лише 35 сильнопатинованих кременів). Це дало підстави В. Савичу стверджувати, що означена ділянка є південною периферією поселення культурного шару I [Савич, 1976а, с. 2]. Небагатою була збірка матеріалів нижнього шару (133 вироби з кременю, невеликі фрагменти кісток, грудки вохри). Однак у східній ділянці розкопу (квадрат Ч-14) виявлено фрагмент вогнища (його східна частина залишилась у недослідженій ділянці) [Савич, 1976а, с. 2–16].

1976 р. Дослідження сезону 1976 р. мали два головних завдання – закінчення розкопок нижнього культурного шару на ділянці розкопу II, розкритій у 1975 р. (площа 100 м²) та закладення нової східної прирізки до розкопу I (площа 200 м²) [Савич, 1976б, с. 3]. Подамо короткий підсумок результатів цих досліджень.

Рис. 9. Рівень культурного шару II розкопу IV, 1982 р. Вид з півночі. Помітно, що верх культурного шару пов'язаний з нижньою частиною лесової пачки

Fig. 9. Level of cultural layer II in excavated area IV, 1982. View from the north. It can be seen, that upper part of cultural layer corresponds to lower part of loess horizon

Розкоп II. Культурний шар II залягав нерівномірно, концентрація артефактів зростала у напрямку із півдня на північ. Це може бути ще одним підтвердженням припущення В. Савича, що південна частина розкопу II охоплює периферію поселення. Збірка крем'яних виробів нараховує 1 024 екз. Зустрічаються також поодинокі погано збережені кістки та грудочки вохри. Виявлено одну невелику споруду з вогнищем [Савич, 1976б, с. 4–16].

Розкоп I. Концентрація артефактів культурного шару II рівномірна, із кількома невеликими скупченнями. У культурному шарі I матеріали залягали дуже рідко. Колекції крем'яних виробів з нижнього та верхнього культурних шарів нараховували, відповідно, 8 622 та 745 екз. [Савич, 1976б, с. 16–46]. У культурному шарі II зафіксовано залишки трьох вогнищ. Два з них досліджені частково, оскільки їхні фрагменти (відповідно, східний та північний) залишилися на не розкопаній ділянці пам'ятки [Савич, 1976б, с. 20].

1977 р. закладено нову північно-східну прирізку до розкопу I (площа 200 м²). На усій площі досліджено лише культурний шар I, тоді як нижній культурний шар – тільки у південній частині ділянки (100 м²). Загальна збірка виробів з кременю становить, відповідно, 5 862 (культурний шар II) та 4 370 екз. (культурний шар I) [Савич, 1978, с. 2–63]. Досить велика колекція остеологічних решток зафіксована у нижньому культурному шарі. Вони концентрувались переважно у житлах (понад 300 екз. у житлі I та понад 100 екз. у житлі II) [Савич, 1978, с. 5–18]. У розкопі 1977 р. зафіксовано п'ять об'єктів: два вогнища у верхньому культурному шарі та дві житлові споруди і вогнище – у нижньому [Савич, 1978, с. 5–43].

1978 р. Впродовж польового сезону 1978 р. закінчено вивчення нижнього культурного шару у північній частині ділянки 1977 р. (площа 100 м²) та розкопано нову площу (північно-східна прирізка до розкопу I – 150 м²). Характеризуючи стратиграфію нової ділянки, В. Савич відзначав, що ґрунти дуже пошкоджені мерзлотними процесами [Савич, 1979, с. 3–4]. Колекція крем'яного інвентарю, зібрана у 1978 р., включає 17 579 екз. з культурного шару II (матеріали з обох розкопаних ділянок подано разом) та 3 783 екз. з культурного шару I (дослідник вказував на відносно малу концентрацію крем'яних артефактів верхнього шару). Також відкрито чотири вогнища у культурному шарі II [Савич, 1979, с. 3–49].

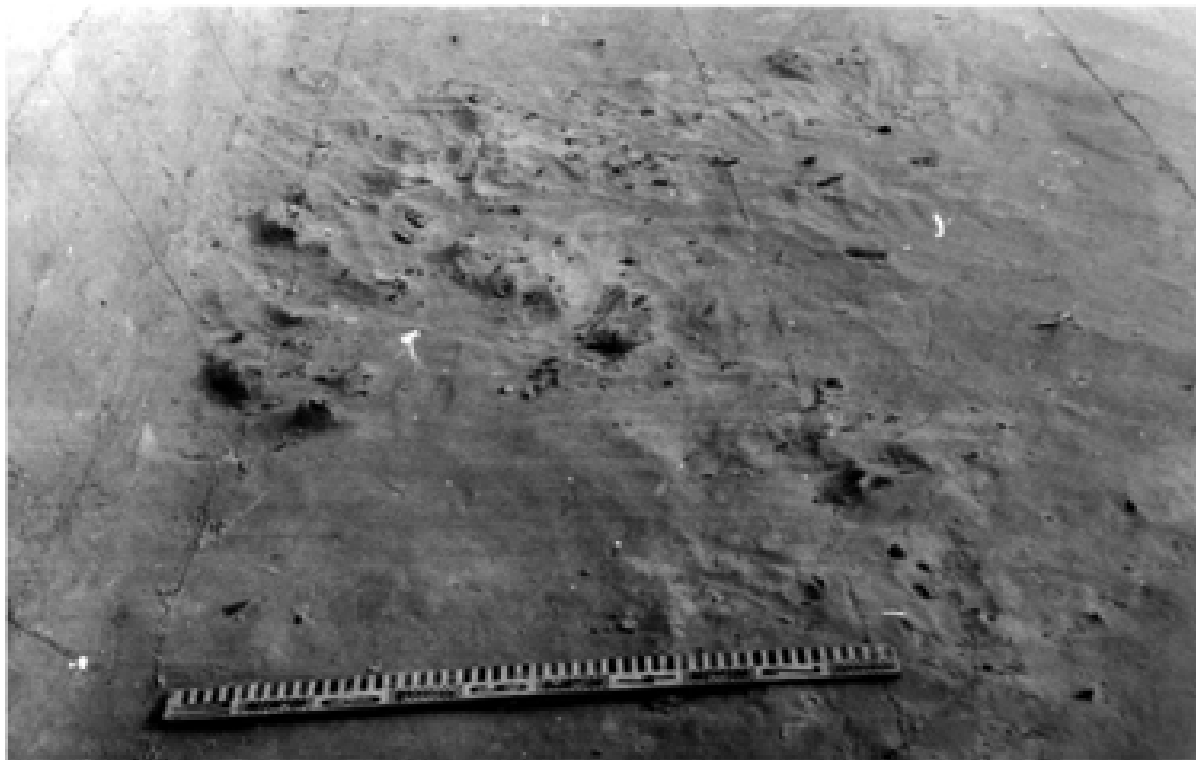

Рис. 10. Розчистка культурного шару II розкопу IV, 1982 р. Фрагмент скупчення
Fig. 10. Level of cultural layer II of excavated area IV, 1982. Fragment of concentration of artifacts

1980 р. закінчено розкопки ділянки 1979 р. (розкоп III). Потрібно відзначити, що у цьому розкопі досліджувався лише другий культурний шар (який у звіті названо нижнім); культурний шар III не виявлено. Колекція крем'яного інвентарю нараховує 9 781 екз. Також зафіксовано рештки двох вогнищ. Одне з них – найбільша вогнищева пляма на поселенні – понад 12 м² [Савич, 1981, с. 4–32].

1982 р. продовжено дослідження ділянки розкопу IV, відкритої 1981 р. На площі 210 м² вивчено рештки поселення культурного шару II (рис. 8). Колекція крем'яного інвентарю нараховує 5 517 екз. Крім того, завершено дослідження культурного шару I (площа 90 м²) в новому розкопі III, де зібрано 84 сильнопатинованих вироби з кременю [Савич, 1983, с. 5–33].

1985 р. відкрито нову північну прирізку до розкопу IV (площа 100 м²) [Савич, 1983, с. 22–26]. Звіт за цей сезон містить дані лише про культурні шари II та III (опис дослідження культурного шару I з незрозумілих причин відсутній). Колекція крем'яного інвентарю культурного шару III становила 11 441 екз; культурного шару II – 5 994 екз. Виявлено сліди одного вогнища у культурному шарі II [Савич, 1983, с. 25–26].

1987 р. Звіту про розкопки цього року не виявлено. Згідно з даними, які містяться у звіті за 1988 р., у сезоні 1987 р. продовжено дослідження (розкопано культурний шар II) на ділянці, відкритій у 1986 р. (площа 140 м²).

Шар II за В. Савичем. Короткі висновки з усієї площі розкопів I–IV

Хоча у своїх звітах В. Савич прив'язував культурний шар II виключно до “нижньої частини світло-коричневих суглинків жовтуватого забарвлення”, на профілях його розкопів (наприклад, у звіті за 1976 р.) помітно, що матеріал перебував на межі цього шару з нижнім – “шаром смугастих суглинків, який складається із темно-коричневих, вохристих, червоних, світло-коричневих смужок... та піщаних лінз”. Починаючи з 1979 р., цей прошарок В. Савич пов'язував з культурним шаром III. Геологи, які досліджували пам'ятку (зокрема, А. Богуцький), вважають, що цей шар на більшості ділянок було деформовано соліфлюкційними процесами, а отже, існує можливість взаємопроникнення різночасових матеріалів [Богуцький, Ситник, 2001, с. 232].

Рис. 11. Нижня частина культурного шару II розкопу I, 1972 р. Каміні вапняку, що, на думку В. Савича, були обкладкою стін житлових споруд

Fig. 11. Lower part of cultural layer II in excavated area I, 1972. Limestone pieces, which were the base of dwelling's stones according to V. Savych

Другий шар залягав на глибині 1,93–2,19 м від рівня денної поверхні. Найбільша концентрація культурних решток з цього шару зафіксована у центральній частині мису Куличівки; на розкопаних ділянках з півдня та півночі їхня кількість помітно зменшувалась. На території поселення виявлено сліди шести жител (переважно діаметром 5,7–7,5 м, хоча два з них мали діаметр 4–5 м), які В. Савич фіксував за заповненими ґрунтом вохристого забарвлення заглибленнями з пологими краями і великими скупченнями кам'яних плиток та фрагментів кісток (рис. 5, 6, А). В центральній частині кожного житла знаходився слід від вогнища з вугликами від перепалених кісток та дерева та незначною кількістю крем'яних відщепів, покидьків у сажистій масі заповнення. Дослідник говорив про подібність вищеописаних житлових споруд до жител з верхньопалеолітичних поселень Липа I, Ворониця I (верхній шар), Молодове V (шар VII), Гагарино, Мальта та “багатьох жител Центральної та Східної Європи” [Савич, 1995, с. 25].

Окрім жител, на території поселення зафіксовано п'ятнадцять зовнішніх вогнищ діаметром від 0,85 до 2,5 м, овальної форми з похилими краями та чотирнадцять скупчень

культурних решток – кісток тварин, крем'яних виробів та відходів виробництва, кам'яних плиток, які В. Савич пов'язував з виробничими об'єктами, виокремлюючи в їхньому числі місця для обробки кременю – овальні чи видовжені за формою, 4,5–9 м завдовжки (рис. 6, А).

Рис. 12. Шурф 1998 р. на південній межі розкопу В. Савича. Під триметровою стерильною товщею знаходиться культурний шар II
Fig. 12. Survey pit from 1989 on the southern end of V. Savych's excavation. Cultural layer II is under three-meter thick horizon of sterile deposits

Комплекс крем'яних виробів та відходів виробництва поселення другого верхньопалеолітичного шару налічує понад 250 тис. екз. Переважну частину колекції складають відщепи та покидьки. Пластини та уламки пластин становлять 14,7 % від загальної кількості крем'яного інвентарю. Нуклеуси (2 % від загальної кількості) здебільшого двоплощинні односторонні, сплюснені та аморфні; значну кількість складають також призматичні, неправильнопризматичні, дископодібні, первинної стадії розщеплення; менше багатограних, конічних та інших. Доволі великою кількістю знайдок представлені вироби з вторинною обробкою (3,4 %). Найбільше у цій групі скребків, різців та ножеподібних знарядь. Деяко менше скребел, скобелів, проколок та пластин з виїмками. Техніка обробки кременю має помітні пізньомустьєрські риси. Вони виявляються у комплексах пластин (16 %), відщепах та покидьках; у вторинній обробці.

В. Савич вбачав аналогії матеріалам другого верхньопалеолітичного шару Куличівки у збірках пам'яток Кормань IV (шари 8, 7), Молодове V (шари 10, 9), Радомишль, Бабин I (нижній шар). Базуючись також на результатах радіовуглецевих аналізів, він датував цей культурний шар віком 25 тис. років тому.

Стратиграфія культурного шару II [Ситник та ін., 2012]

В опублікованому профілі розкопу 1972 р. [Савич, 1975, с. 16, рис. 1], в поясненні до стратиграфії читаємо, що **верхній** культурний шар палеоліту залягав у “темно-коричневих грудкуватих суглинках бурого забарвлення (культурний шар поселення верхнього пізньопалеолітичного шару) – 0,55–1,25 м”, а під ним знаходилися “світло-коричневі суглинки жовтуватого забарвлення (культурний шар поселення **нижнього** пізньопалеолітичного шару) – 1,25–2,15 м” [Савич, 1975, с. 16, рис. 1] (рис. 7, В).

Отже, ніякого стерильного прошарку поміж верхнім і нижнім культурними шарами не описано – верхній завершується на глибині 1,25 м, а нижній починається з глибини 1,25 м і завершується на межі з шаруватими відкладами. Шаруваті суглинки, супіски і піски – не що інше, як наддубніська (надбрянська, надвитацівська, надденекампська) соліфлюкційна пачка зі складною шаруватістю, плікативною деформованістю. І. Іванова та Н. Рентгартен виділили в ній два горизонти.

Верхній горизонт – сильно опіщаний і часто озалізнений шар зі слідами ґрунтоутворення потужністю до 40 см, який фактично вінчає шар соліфлюкції. І. Іванова і Н. Рентгартен вказували, що *“шар дуже розмитий, місцями зім’ятий і пронизаний невеликими тріщинами”* [Іванова, Рентгартен, 1975, с. 57]. З цим прошарком пов’язана головна маса археологічного матеріалу – кремені, кістки тварин, сліди від вогнищ тощо. Це і є головний рівень залягання **нижнього**, а пізніше – культурного шару II.

Нижче знаходяться нерівномірно перешаровані піски, супіски і суглинки загальною потужністю до 1 м, жовтого і темно-бурого відтінку з численними смугами озалізнення яскраво-іржавого відтінку. Є також численні сіро-голубуваті смуги оглеєння. *“В описаній піщано-суглинистій товщі трапляються переважно поодинокі крем’яні вироби, які В. Савич відносить до ранньої пори пізнього палеоліту. В окремих випадках спостерігаються невеликі скупчення кременів і сліди від вогнищ”* [Іванова, Рентгартен, 1975, с. 57]. Таким чином дізнаємося, що нижче головного рівня залягання матеріалів “нижнього” культурного шару також траплялися поодинокі артефакти (до невеликих скупчень), але в той час В. Савич вважав їх рештками основного горизонту.

І лише 1979 р., коли ці рештки нижче основного рівня почали залягати масово й у великих скупченнях, дослідник змушений був виділити культурний шар III (така ж ситуація спіткала його 1984 р. на ділянці розкопу IV, коли був виділений ще один – уже IV культурний шар). З цього випливає, що матеріали основного нижнього шару траплялися в тій чи іншій мірі по усьому розрізу плейстоценових відкладів і по усій площі розкопів, тому так званий **“нижній”** шар досліджень до 1979 р. є частково змішаним і не гомогенним.

Рис. 13. Шурф 2010 р. із чіткою локалізацією трьох культурних шарів Куличівки
Fig. 13. Survey pit from 2010 with clear localization of three main cultural layer of Koulychivka

Отже, **нижній культурний горизонт чи шар II** до 1979 р. – це крем’яні артефакти, кістки тварин і рештки вогнищ, що залягали в трьох різночасових і генетично неоднорідних структурних утвореннях: в делювіально-соліфлюкційних відкладах завершального етапу четвертої ізотопно-кисневої стадії (4 ІКС), в сильно опіщаненому і часто озалізненому шарі зі слідами ґрунтоутворення, де, за І. Івановою, знаходився основний горизонт знахідок (найкраще збережена частина дубнівського ґрунту – 3 ІКС) і в хаотично-строкатих соліфлюкційних прошарках, складених з пісків, супісків і суглинків (післядубнівський період похолодання – поч. 2 ІКС), а також – у верхньому горизонті верхньоплейстоценових лесів (2 ІКС).

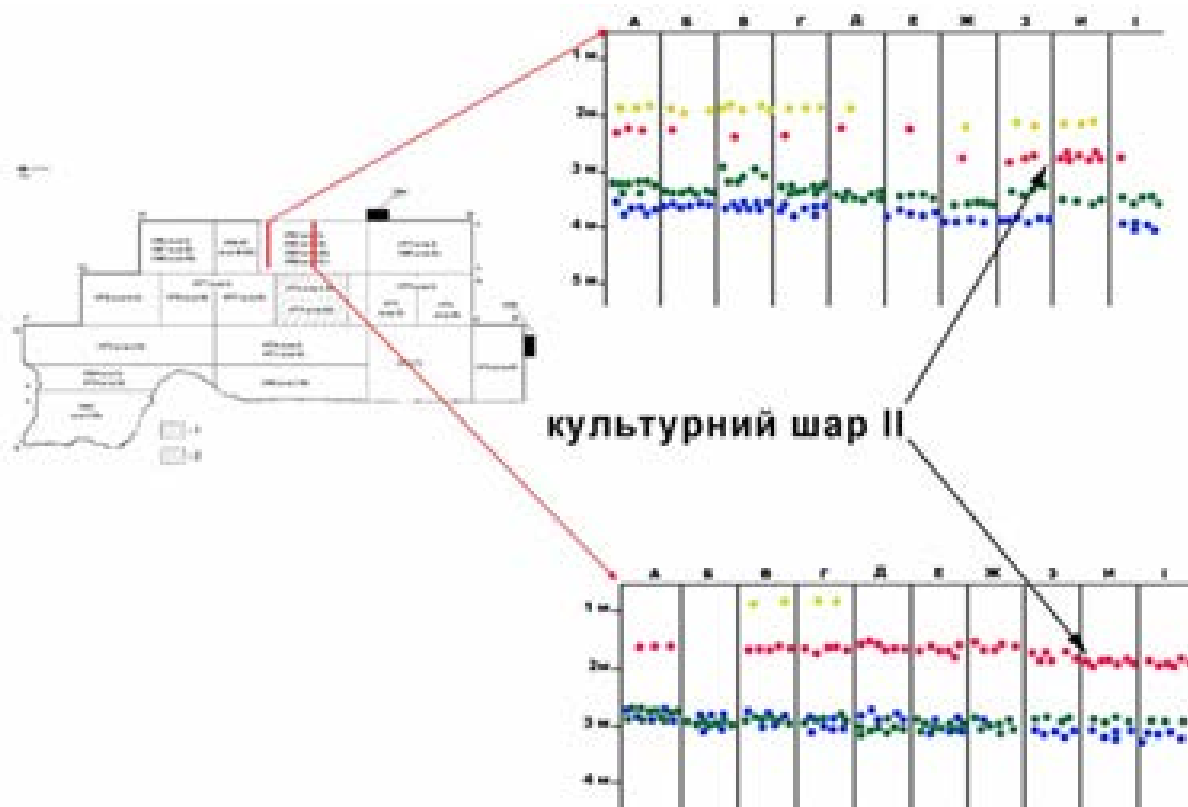

Рис. 14. Рівні залягання культурних шарів розкопу IV, 1982 р. Виміри глибин з двох метрових смуг згідно зі звітами В. Савича 1981–1984 рр.

Fig. 14. Levels of deposition of cultural layers in excavated area IV, 1982. Depth from the two meter-long zones corresponds to V. Savych's field reports from 1981–1984

Скоріше за все, в інтерстадіальний час кінця 3 ІКС Куличівку заселяло кілька різнокультурних громад різного походження, кожна з яких залишила по собі культурний пласт. Якщо різниця в часі між хвилями повторного заселення була незначною, то, відповідно, такі сліди “спресовувалися” і стратиграфічно не “читалися” вже в палеолітичний період. Якщо ж поміж періодами заселення проходив тривалий час, а діяльність громад відзначалася значною інтенсивністю, то такі культурні шари мали би чітко виділятися в профілі. Однак після теплішого періоду дубнівського етапу на межі 30 тис. р. тому знову наступило похолодання, поверхневий шар постійно замерзав і розмерзав та перевідкладався делювіально-соліфлюкційними процесами. Активізувалися також гравітаційні процеси, внаслідок чого делювіальні відклади збагачувались чималими уламками неогенових вапняків і пісковиків, які залягають вище по схилу. І. Іванова та Н. Рентгартен звернули увагу на присутність неогенових мушель в піщанистому прошарку з найбільшою кількістю артефактів, що також вказує на руйнування неогенових відкладів і транспортування їх вниз по схилу в пізньоплейстоценовий час.

Рис. 15. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р.
Схема розщеплення одноплощадкових ядрищ
Fig. 15. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV,
1982. Scheme of knapping of cores with one striking platform

кам'яних блоків та дрібних уламків є наслідком природних, а не антропогенних дій¹.

Аналізуючи план розкопів В. Савича, ми не побачили таких ознак і закономірностей розташування артефактів (і природних каменів), які дали б підстави для виокремлення штучних споруд у вигляді жител. Немає тут ні кісткових, ні кам'яних обкладок стін, а також центрального вогнища та штучного заглиблення. Є лише справді хаотичні скупчення кременів (рис. 10), перешаровані сліди від вогнищ, які частково зруйновані пізнішими делювіально-соліфлюкційними процесами.

Можливо, житлові об'єкти легкої “дерев'яно-шкіряної” конструкції й справді існували на Куличівці, але довести їхнє побутування вкрай проблематично знову ж таки через пізніші мерзлотно-схилові процеси (які змістили і перемішали послідовність залягання відкладів, що вміщували культурні рештки).

Археологічний комплекс шару II з площі розкопу IV за 1982 р. (за В. Савичем згідно зі Звітом 1983 р.)

Ще раз нагадаємо, що В. Савич пов'язував шар II з “нижньою частиною світло-коричневих суглинків жовтуватого забарвлення” (алеврито-лесовою пачкою) та “верхньою частиною смугастих суглинків з прошарками різнокольорового піску” (делювіально-соліфлюкційною пачкою). Відзначено, що залишки цього поселення приурочені до “паудорфського викопного ґрунту (за А. Богуцьким, дубнівського)”. Глибина в різних частинах розкопу різна, оскільки виміри проходили від умовної нульової, яка співпадала з денною поверхнею мису в

Питання наявності житлових споруд

Дотичною є проблема достовірності житлово-побутових комплексів, виділених В. Савичем на верхньопалеолітичних поселеннях Куличівки. Дослідник фіксував їх за скупченнями артефактів, обкладкою (переважно з кам'яних плит) та заглибленнями у ґрунті [Савич, 1975, с. 42–43]. Але, як вже згадувалось вище, формування ґрунтових горизонтів, які містили культурні шари, мало складний характер. Воно включало в себе постійний змив та змішування порід та артефактів. В результаті природні заглиблення могли накопичувати кам'яні вироби та трактуватись згодом як “житла”. Що ж до кам'яних блоків та плиток, які оконтурювали “споруди”, їхнє розташування є загалом нерегулярним, залягання – спорадичним (рис. 11). Такі камені траплялися по усій площі розкопів з різним ступенем концентрації і є наслідком сповзання неогенових порід вниз по схилу з вершини Куличівки, де вони виходять на поверхню дотепер, тобто наявність у культурному шарі (шарах)

¹ В 1960–70-х роках у радянському палеолітознавстві панувала своєрідна мода на житлові об'єкти, які вбачали в кожному заглибленні, кам'яних розсипах чи скупченнях фауністичних решток. Піддався цьому впливу і В. Савич. На його польових планах помітно, що так звана штучна обкладка жител кам'яними плитами – не що інше, як суб'єктивне бачення природно транспортованих згори блоків вапняків і пісковиків.

південно-східному куті розкопу 1968 р., у середньому 1,8–2,2 м від сучасної поверхні схилю (рис. 9).

На дослідженій ділянці площею 210 м² виявлено два інтенсивні скупчення культурних залишків (за межами скупчень артефакти траплялися дуже рідко) (рис. 10). Дослідник вказував, що потужність культурного шару 15–25 см, хоч, за нашими спостереженнями, на одному і тому ж квадраті траплялися кремені, перепад глибин яких становив 50 і 80 см. Перше скупчення майже округлої форми мало розміри 3,18×3,10 м; в ньому знайдено 2 110 крем'яних виробів: 18 нуклеусів (0,8%), 73 фрагменти нуклеусів та жовен (4,5%), 3 жовна, 26 пластин, 161 фрагмент пластин (разом пластин 8,8%), 1 732 відщепів та осколків і 97 знарядь (4,5%). Серед останніх найбільше пластин і відщепів з ретушшю, значно менше різців, скребків, скобелів та інших категорій знарядь.

Друге скупчення (1 015 екз.) овальної форми розмірами 2,5×2,0 м включало приблизно такі ж відсоткові співвідношення інвентарю, що і перше. В. Савич трактував ці скупчення як виробничі місця ведення первинної обробки сировини і вторинного переоформлення сколів у знаряддя.

Кремень з цього поселення (як і усіх інших) походить з місцевих покладів писальної крейди і належить до туронського ярусу (ще його називають волинським кременем). Це дуже якісна порода темно-сірого чи смугастого забарвлення. Артефакти шару II переважно патиновані в голубуватий відтінок, хоч трапляються кремені майже без патини і з інтенсивною білою плівкою.

Загалом інвентар цього шару (5 517 екз.) складається з таких категорій (за визначенням В. Савича): 6 жовен, 78 нуклеусів, 194 фрагменти нуклеусів, 31 фрагмент жовен, 19 сколів ударних площин нуклеусів, 109 цілих пластин, 552 фрагментів пластин, 4 424 відщепи, фрагменти відщепів та дрібних осколки, 20 різцевих сколів, 17 ребристих сколів та 267 знарядь [Савич, 1983, с. 12]. Далі дослідник досить детально класифікував і описав нуклеуси, відзначав нуклеуси первинної стадії обробки, в розвинутій стадії розщеплення з добре ограненою поверхнею та нуклеуси “дуже використані”. В типологічному аспекті виділяв 7 груп ядрищ: аморфні (21/26,9%), близькі до дископодібних (19/24,3%), призматичні (11/14,1%), первинної стадії розщеплення (11/14,1%), неправильно призматичні (9/11,5%), на плитках (4/5,1%) та односторонні сплюснені (3 екз. /3,7%).

Відразу помітне порушення логічного закону ділення і таксономії, коли за основу ділення використані дуже різні базові ознаки. Наприклад, призматичні чи дископодібні ядрища мають ознаку подібності до геометричних фігур, група “первинної стадії розщеплення” – до міри обробки (до неї можуть належати нуклеуси як призматичні, так і дископодібні), а група “на плитках” основана на формі сировини (до неї можуть належати усі інші виділені групи).

Рис. 16. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Схеми розщеплення двох площадкових ядрищ
Fig. 16. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Scheme of knapping of cores with two striking platforms

Це критичне зауваження ми навели для того, щоб показати складність (а деколи неможливість) порівняння аналізу інвентарю за В. Савичем і, наприклад, нашим. Не можна погодитися з твердженням зазначеного дослідника, що велика кількість фрагментів нуклеусів (3,3 % всього крем'яного комплексу і 71,2 % в категорії нуклеусів) є результатом виробничого процесу, коли "під час обробки кременю значна частина нуклеусів розбивалася", мабуть, сама по собі? Думаємо, що нуклеуси "не розбивалися", а розшаровувалися по тріщинах внаслідок сильних

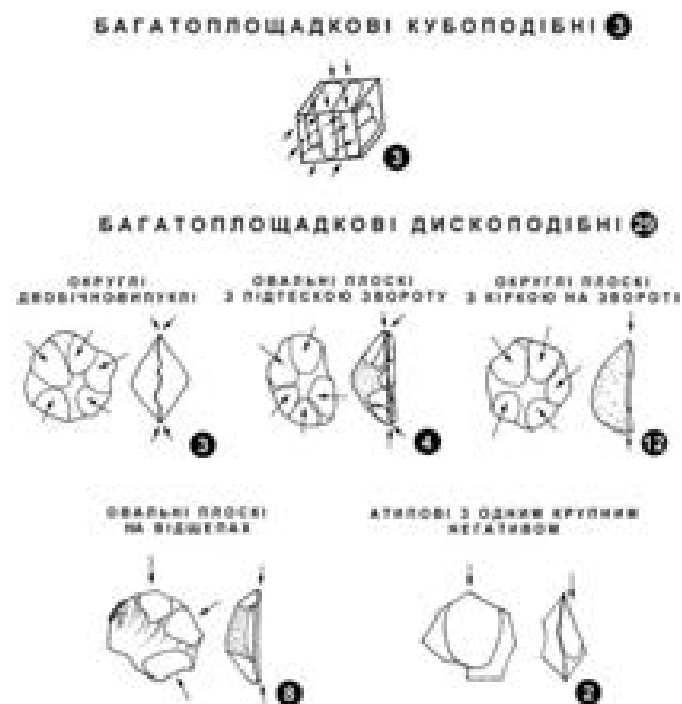

Рис. 17. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р.
Схема розщеплення багатоплощадкових ядрищ
Fig. 17. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV,
1982. Scheme of knapping of multi-platform cores

мікроударними площадками" (54 %). Регулярних, добре огранених пластин лише 25 % з усіх цілих екземплярів, а останні складають 16,5 % по відношенню до усіх фрагментованих пластин. Пластини з "пізньомустьєрською підправкою ударних площин", тобто з фасетованими площадками налічують приблизно четверту частину усіх визначених ударних площадок пластин, що є досить важливим показником техніки первинного розщеплення (переважно призматичного об'ємного, але з архаїчним способом фасетування ударних площадок ядрищ).

Найважливішою категорією виробів є знаряддя, що складають доволі високий відсоток (4,5 %). Їх так само поділено на кілька типологічних груп: пластини і фрагменти пластин з краєвою ретушшю (125), різці (32), скребки (27), відщепи з частковою краєвою ретушшю (19), відщепи з бічними виїмками (16), відбійники (18), сколи з частковою краєвою ретушшю (12), скобелі (8), рублячі знаряддя (4), знаряддя особливого типу (4), скреблоподібні знаряддя (3), вістря, скол з бічними виїмками та 7 фрагментів знарядь. Так само як і до ядрищ, так і до знарядь маємо певні застереження щодо базових ознак, за якими вони вичленені із загального масиву виробів з вторинною обробкою. Наприклад, чим відрізняються скобелі від відщепів з бічними виїмками чи сколів з бічними виїмками? Що таке знаряддя особливого типу?

Якщо об'єднати деякі категорії, то отримаємо групу сколів з ретушшю – 155 екз. (більше половини усіх знарядь), з яких 80 % – це пластини і їхні фрагменти. Сколи з виїмками загалом становлять 25 екз., або менше 10 %. Різців (32 екз.) загалом більше, ніж скребків (27 екз.), хоч по відношенню до усіх знарядь вони разом складають трохи більше 23 %. Треба відзначити

морозобійних процесів після залишення стійбища поселенцями – в період різких похолодань і пов'язаних з ними соліфлюкційних процесів. Наші спостереження показали, що площини розлому ядрищ мають переважно природний характер розтріскування.

Четверта частина нуклеусів належить до груп призматичних та неправильно призматичних (25,6 %). В першій групі домінують ядрища двоплощадкові, в другій – одноплощадкові. Так само майже четверту частину складають ядрища, що близькі до дископодібних – 24,3 %. "Переважає один бік цих нуклеусів огранений негативами пластин і відщепів. Рідше трапляються нуклеуси з двостороннім ограненням" [Савич, 1983, с. 13]. Друга половина цілих ядрищ належить до менш виразних типів – аморфних, первинної стадії, на плитках. Не зрозуміло, чим відрізняються "односторонні сплющені" нуклеуси від дископодібних.

В колекції цілих пластин найбільшу групу становлять "пластини з

значну кількість відбійників, які, безперечно, свідчать про місцеве виробництво способом твердого відбійника.

Що стосується скребків, то В. Савич поділив їх на три групи: скребки на пластинах і фрагментах пластин з рівномірно заокругленим робочим кінцем (14), різноманітні скребки на відщепках (7) та скребки високого типу на сколах (5). Як бачимо, найчисельнішу групу становлять скребки на пластинах та фрагментах пластин (51,8 %) правильного призматичного огранення (трикутні чи трапецієподібні в перетині). Робочі ділянки їх рівномірно заокруглені, високі, з напівкрутою ретушшю. Іноді ця ретуш переходить на один з бокових країв.

Скребки на відщепках складають 25,9 % усіх скребків і є типологічно нестійкою групою – морфологічно неста-

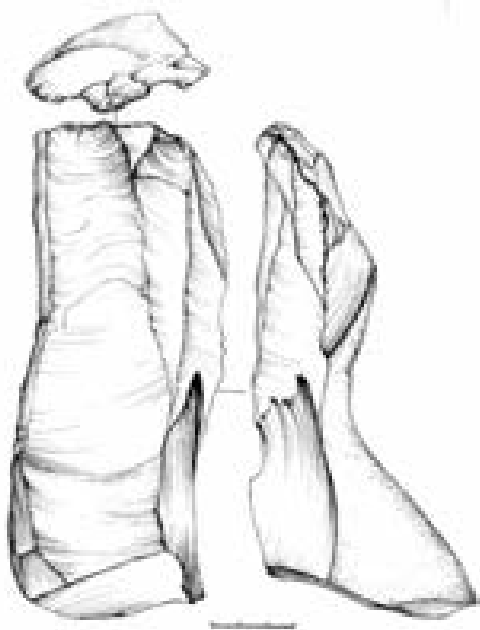

Рис. 19. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Нуклеус
Fig. 19. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Core

більні; є високого типу, але є й дуже низького загостреного гатунку типу стамесок.

Наближеними до скребків є декілька скреблоподібних знарядь, які сформовані на грубих сколах розмірами 10×7×3 см, мають дугастий робочий край з високою підтескою та дрібною ретушшю. Одне з таких скребел на природному шматку оббите майже по всьому периметру. Різці виготовлені на пластинах та фрагментах пластин, рідше – на відщепках чи природних заготовках. За типом робочого краю їх поділено на кутові (21 екз.), серединні (2), бічні (4) та особливого типу (5 екз.). Як помітно, кутові різці архаїчного виду складають 61,7 %; виготовлені вони переважно на фрагментах пластин. Окрему групу різців “особливого типу” (14,9 %) становлять знаряддя, що різноманітні за формою, виготовлені на масивних сколах і “використаних нуклеусах... мають по краю широкі і довгі різцеві сколи завдовжки 42–47 мм”.

Знаряддя для рубки (1,1 %) – масивні вироби на природних жовнях та фрагментах нуклеусів; “робочі частини їх дугасті, мають двосторонню підтіску”.

Цікавим є виділене В. Савичем єдине вістря – на фрагменті “трапецієвидної в перетині пластини розміром 45×21×5 мм зі скошеним робочим кінцем, ретушований дрібною ретушшю”. Чи це справді термінальний кінець підгостреного сегментоподібного вістря типу Богуніце?

Не дивлячись на те, що ще в 1979 р. дослідник виділив уже III культурний шар палеолітичної доби, у звіті він описував цей комплекс як “нижній”, наприклад: “В залишках нижнього палеолітичного шару виявлено декілька кам’яних знарядь. Розтиральник на овальному пісковіку розмірами 117×78×77 мм з дуже стертими боками та сплюснена овальна галька розмірами 88×77×17 мм, яка має по боках плями, набиті контрударами” [Савич, 1983, с. 33].

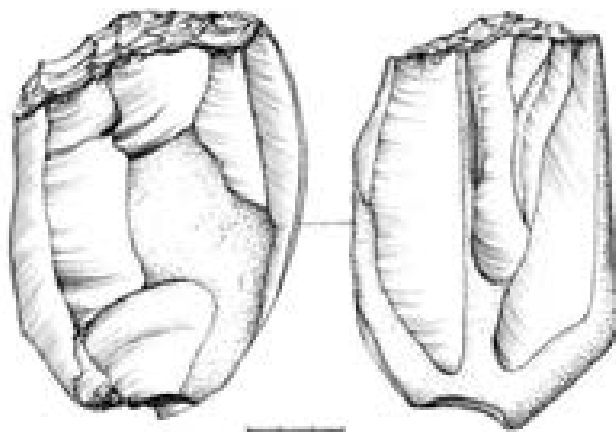

Рис. 18. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Нуклеус
Fig. 18. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Core

Дуже мало остеологічного матеріалу, який представлений зубами, гомілками, ребрами та іншими кістками мамонтів, диких коней, рідше – північних оленів. Науковець вважав, що розкопана ділянка була периферійною частиною поселення, оскільки тут не простежено археологічних об'єктів (за винятком місць обробки кременю). На підставі аналізу матеріалів попередніх років досліджень зроблено висновок, що стоянка цього культурного шару (II) датується ранньою фазою пізнього палеоліту.

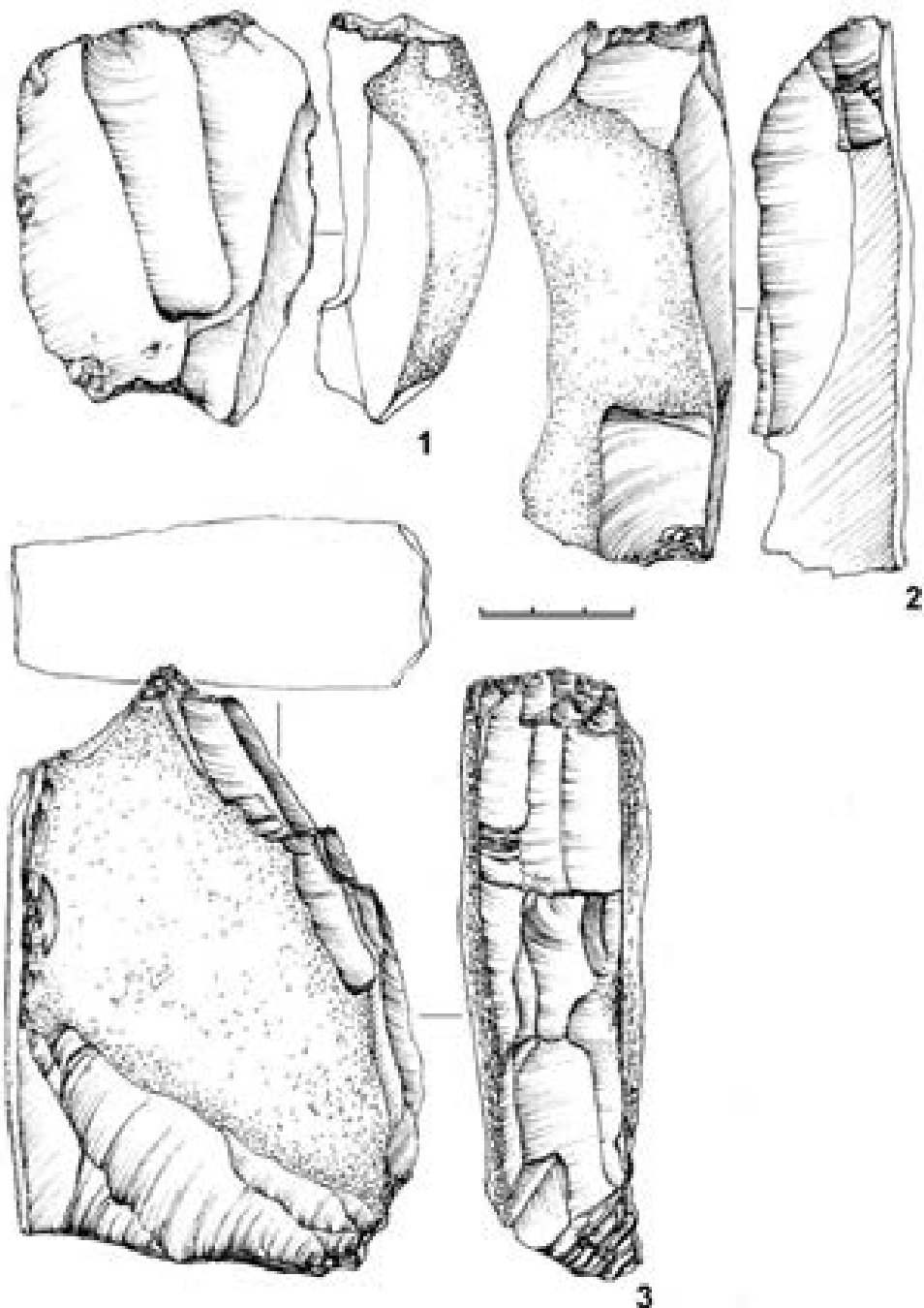

Рис. 20. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Нуклеуси
Fig. 20. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Cores

Аналіз археологічного комплексу шару II з площі розкопу IV за 1982 р. (за авторами)

Сировина та стан збереження матеріалів частково уже описані у попередніх підрозділах, тому ці питання упускаємо. Зазначимо лише, що природні крем'яні конкреції знаходилися поряд, у відслоненнях північних схилів гори Куличівка, але кам'яні (пісковикові) гальки принесені здалеку, можливо, з розмитих річкових пляжів або ж алювіальних відкладів терас.

Загальний комплекс кам'яних решток складається з таких категорій: природні жовна – 9 екз., пренуклеуси – 12, нуклеуси – 69, нуклеоподібні уламки – 118, пластини – 417, відщепи – 2695, скалки-луски – 780, знаряддя праці – 110 екз. Всього: 4 210 екз. Це значно менше, ніж зазначено у звіті В. Савича за 1982 р. (5 517 екз.), однак саме така колекція з досліджень II шару 1982 р. зберігається в фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

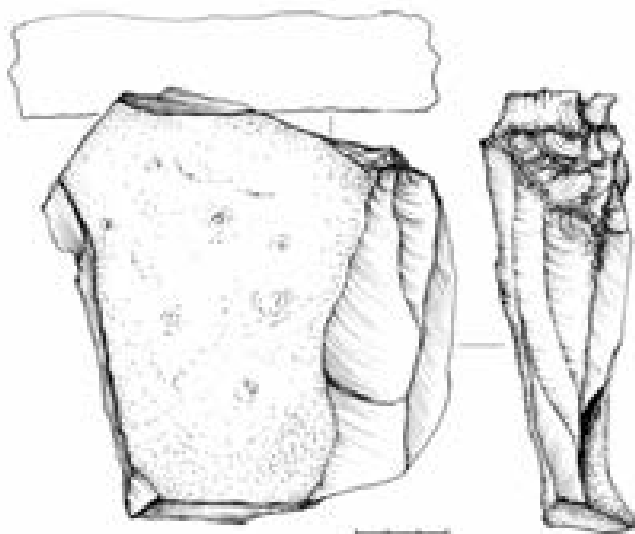

Рис. 21. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Нуклеус
Fig. 21. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Core

Природні жовна – 9 екз., з яких лише 2 екз. придатні для подальшого розщеплення, оскільки мають відповідні габарити (приблизно 15×10×8 см). Інші – дрібні (2–4 см в діаметрі) жовна яйцеподібної форми, або ж дрібні уламки породи.

Нуклеоподібні – 194 екз.

Пренуклеуси – 12 екз. Більшість з них має добре оформлену ударну площадку (або ж ребро), сформовану переважно одним широким ударом, направленим під прямим кутом до зони розщеплення. З цих площадок зроблено кілька пробних підпаралельних знятть. Один пренуклеус має “гігантські” розміри 16×12×10 см. З подібних пренуклеусів формували величезні ядрища з III шару (на цій ділянці), але в колекції нуклеусів II шару такі перехідні ядрища відсутні.

Нуклеоподібні уламки – 118 екз. Усі вони дрібні, гострокутні і ребристі, часто з рештками конкреційної кірки.

Нуклеуси – 69 екз. Окремі з них мають досить значні габарити – 15–12–10 см, але більшість – 8–6–5 см в поперечнику. За місцем розміщення, кількістю і характером робочих поверхонь та ударних площадок усі нуклеуси поділені на групи одноплощадкових (20 екз.), двоплощадкових (14 екз.), багатоплощадкових (3 екз.), дископодібних (29 екз.), невизначених чи аморфних нуклеусів (3 екз.).

Такий поділ досить умовний і логічно не повністю витриманий, тому що дископодібні ядрища бувають багатоплощадковими, або ж не мають спеціально сформованих площадок. Те ж стосується і багатоплощадкових кубоподібних, у яких площадкою є переважно попередня робоча поверхня. Як би не було, але такий поділ оптимально розмежує ядрища за головними морфологічними і технічними ознаками. Головні типи нуклеусів проілюстровано схемами розщеплення (рис. 15–17).

Одноплощадкові – 20 екз. В подальшому одноплощадкові нуклеуси поділені на типи призматичних паралельних об'ємно-кругових (2 екз.), один з яких пірамідальної форми; призматичних паралельних випуклих (5 екз.), паралельних плоских (ледь випуклих) – 4 екз.; паралельних торцевих на жовнах (6 екз.), торцевих на плитках – 1 екз., торцевих на відщепі – 2 екз. В узагальненому варіанті цю групу можна розкласти на три види: призматичні об'ємні – 7 екз., паралельні плоскі – 4 екз. і торцеві – 9 екз.

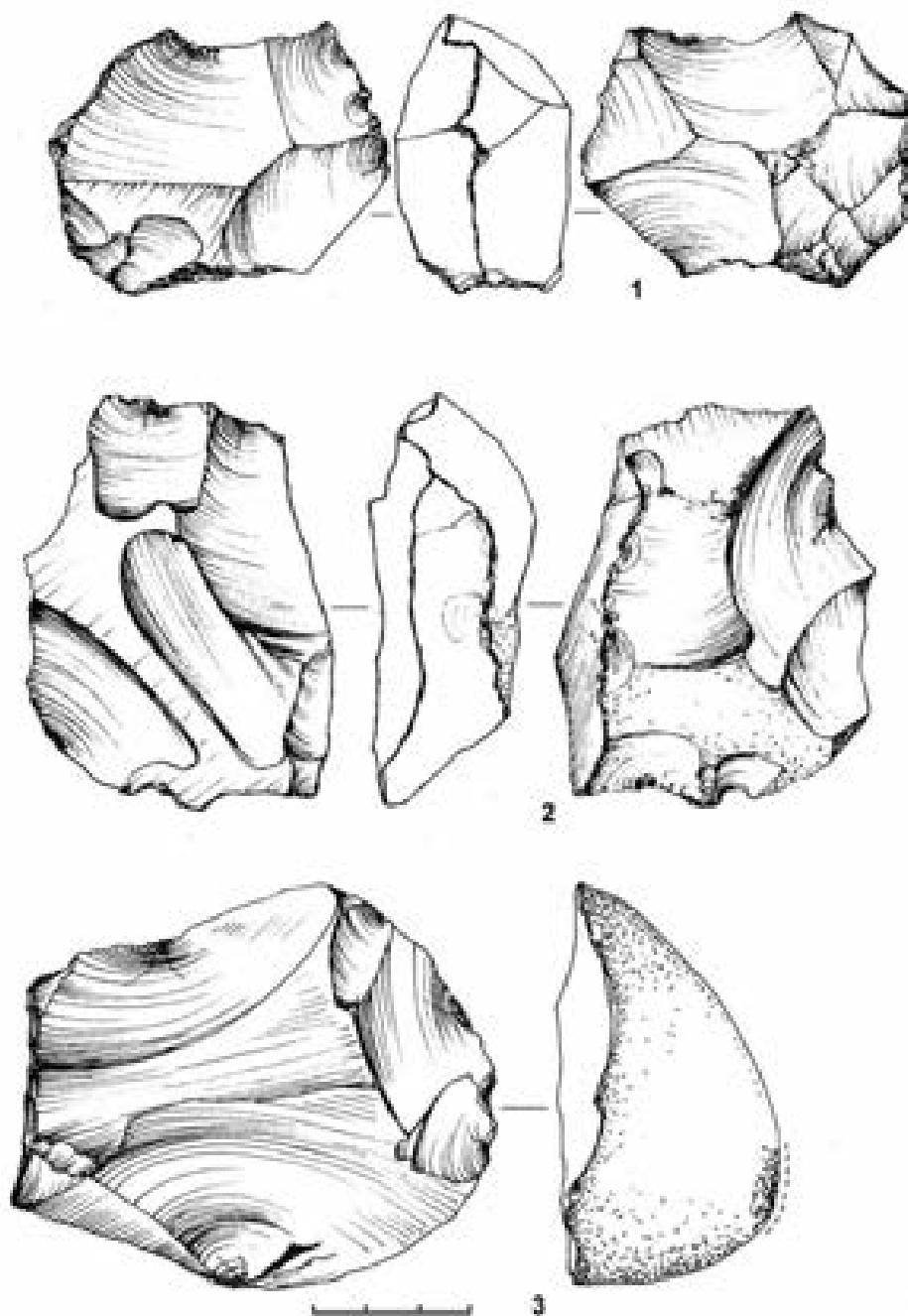

Рис. 22. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Нуклеуси
Fig. 22. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Cores

Пласкі одноплощадкові нуклеуси мають переважно похилу до тилової поверхні ударну площадку (один нуклеус має пряму ударну площадку). Ударні площадки сформовані одним широким зняттям (4 екз.) або ж кількома однонаправленими ударами. У двох ядрищ прикрайова зона пласкої ударної площадки дооформлена ще серією дрібних знять, що нагадують “крутий” фасетаж. Найпоказовішим є нуклеус видовжених пропорцій (рис. 19), що за формою в профілі нагадує чобіток. Він утворений на крутовигнутій пальчатій конкреції способом відсічення двох кінців, один з яких послужив ударною площадкою. Ударна площадка різко нахилена до тилу, виготовлена кількома навскісними пласкими зняттями і фасетуванням прикрайової зони, яка поступово переходить в бокове міжфасеткове ребро. Нижня частина нуклеуса фрагментована під дією природних чинників.

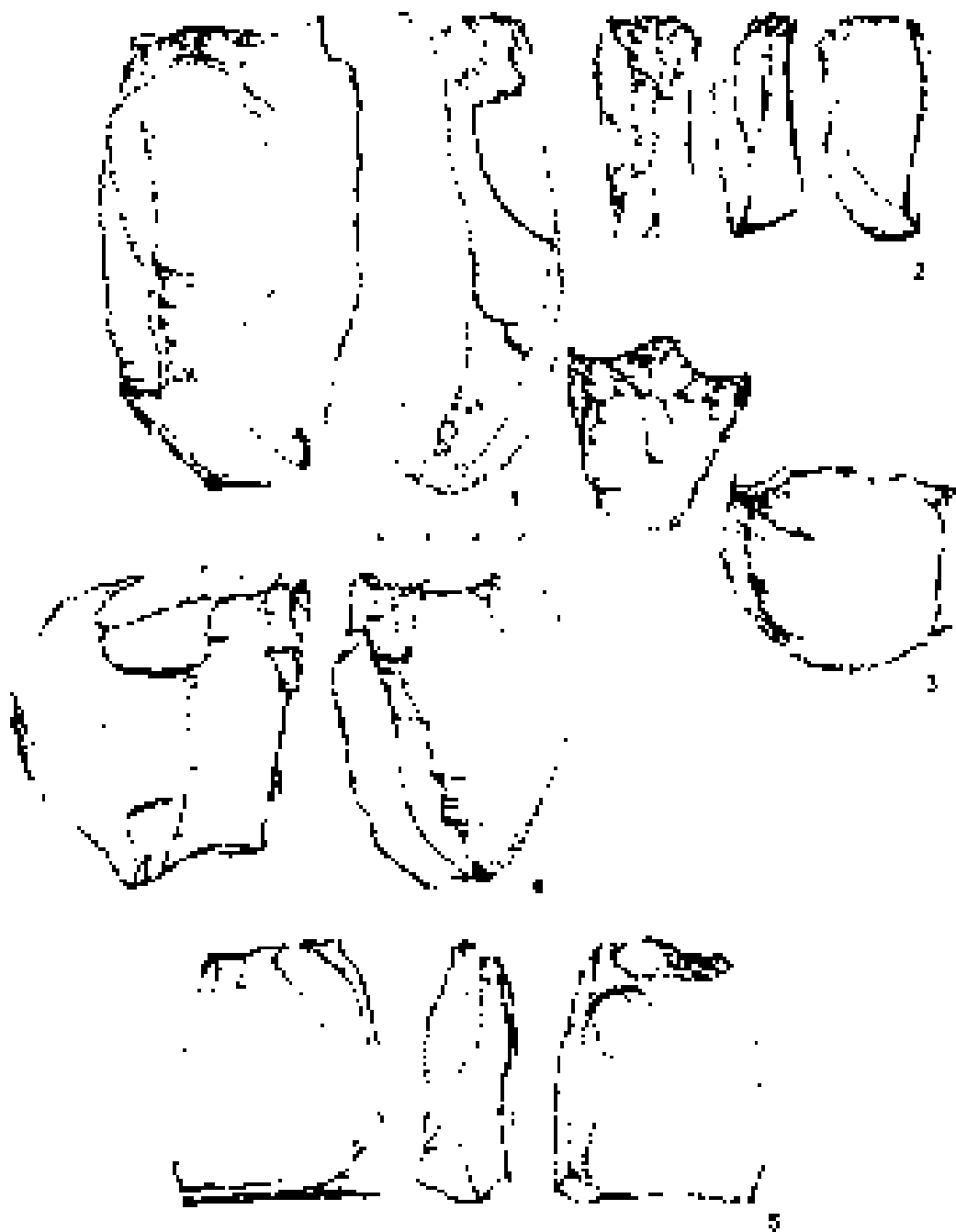

Рис. 23. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV 1982 р. Нуклеуси
Fig. 23. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV. 1982. Cores

До типу одноплощадкових паралельно-плоских (ледь випуклих), окрім “чобітко-подібного” екземпляра, віднесено ще три невеликих ядрища. Один із них (рис. 23, 1) має овальні обриси, перпендикулярну до зони розщеплення площадку, сформовану одним широким негативом, і кілька паралельних знятть, проведених з цієї площадки. Тилова поверхня наполовину вкрита жовновою кіркою. Ще один нуклеус кінцевої стадії розщеплення фрагментований наполовину, інший – на плоскому природному уламку має ледь випуклу робочу поверхню з кількома паралельними негативами знятть.

До об’ємно-кругових призматичних типових віднесено один екземпляр початкової фази експлуатації (рис. 18). Він сформований на об’ємному жовні овально-випуклих обрисів

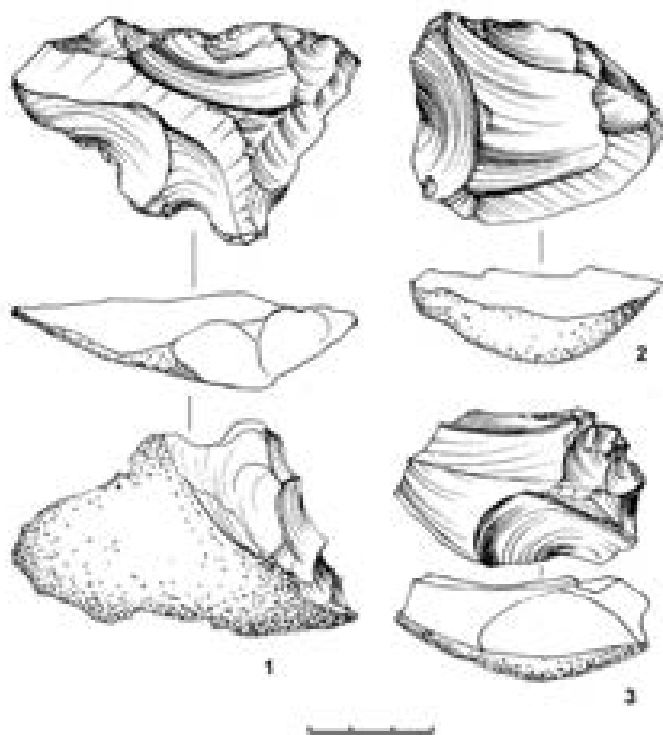

Рис. 24. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р.
Нуклеуси
Fig. 24. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982.
Cores

Торцеві одноплощадкові форми ядрищ за вихідною сировиною поділені на нуклеуси на плитках (1 екз.), на відщепках (2) і на уламках жовен-конкрецій (6 екз.). Показовим є екземпляр на широкій плоскій плитці (рис. 21). Робоча поверхня на одній з торцевих сторін вміщує 4 тонких негативи від мікропластинок шириною 1,0–1,2 см. Його розміри (13,5×12,5×4,0 см) свідчать про перспективність розщеплення й надалі, однак ядрище було залишене з невідомих нам причин.

Торцеві одноплощадкові нуклеуси на відщепках (2 екз.) мають початковий пробний характер (рис. 23, 5). Фронтальна робоча ділянка розміщена на одній з бокових граней масивного сколу і слугувала для зняття мікропластинок. Типовий екземпляр має розміри 5,8×4,3×1,7 см.

Подібні до них торцеві ядрища (6 екз.) на уламках природних жовен мають переважно ширшу робочу поверхню на одній із бокових граней уламка. Один із них спрацьований до краю і має так званий “олівцеподібний” вигляд; у нього робочою ділянкою слугувала бокова торцева грань (рис. 23, 2), сформована для мікросколів видовженого характеру.

Двоплощадкові нуклеуси – 14 екз. Більшу їхню половину (8 екз.) складають звичайні полюсні нуклеуси з однією об’ємною робочою поверхнею і двома прямопротилежними площадками. П’ять з них мають об’ємні кубоподібні форми зі зворотною стороною, підправленою грубими сколами. Усі вони десь “вичерпані” в технічному аспекті, хоч їхні середні розміри зовсім не малі (9×6×4 см). Визначаються як полюсні об’ємного гатунку.

Два інших нуклеуси цієї групи мають пласку, інколи навіть ввігнуту робочу поверхню з двома прямопротилежними ударними площадками (рис. 20, 1; 25, 4). Їхні зворотні сторони випуклі і вкриті конкреційною кіркою. Один з них (рис. 25, 4) можна трактувати і як ядрище дископодібного типу, оскільки збереглося лише два полюсних негативи, розщеплені з

способом зняття верхньої (умовно) площадки (перпендикулярної до фронту розщеплення) кількома радіальними зняттями. З цієї площадки розпочато регулярне “обтесуюче” відокремлення видовжених заготовок пластинчастого характеру. В нижній частині заготовки помітні спроби утворення другої (полярної) площадки, але матеріал, очевидно, виявився неякісним і розщеплення було припинене (розміри 12,5×9,4×6,4 см).

Іншим зразком одноплощадкових об’ємно-кругових ядрищ є пірамідальний (повністю спрацьований) екземпляр розмірами 4,5×5,3×4,1 см. Площадка перпендикулярна, утворена двома зняттями.

Невелика збірка ядрищ (5 екз.) представлена одноплощадковими паралельними напівоб’ємними формами. Ці нуклеуси середньої стадії розщеплення є проміжними чи перехідними між власне плоскими і об’ємними формами. Площадки у них переважно багатогранні, утворені кількома зняттями, перпендикулярними до фронту розщеплення.

непідготовлених (жовно) площадок. Розміри першого екземпляра 7,7×6,2×3,0 см (він має спеціально підправлені ударні площадки), другого – 8,2×10,0×4,5 см.

Ще один нуклеус сформовано на пласкій плитці, на якій з двох протилежних ударних площадок зроблено лише кілька зустрічних знять пластинчастого характеру. Цей тип нуклеуса можна визначити як полюсний торцевої системи знять.

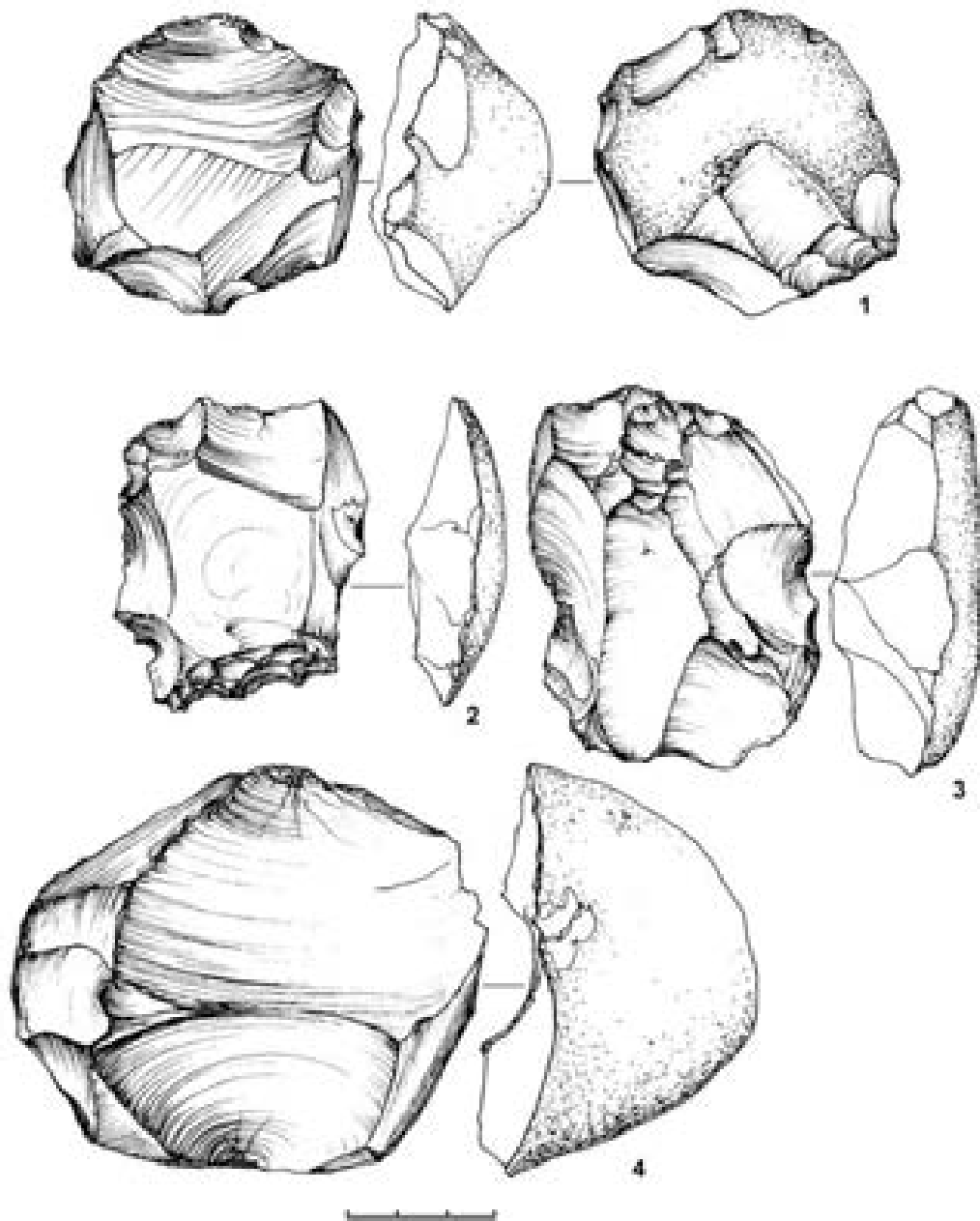

Рис. 25. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Нуклеуси
Fig. 25. Kouluchivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Cores

Двоплощадкові нуклеуси також поділені на кілька типів. Так, 3 екземпляри – це двоплощадкові призматичні альтернативні. Їхні робочі поверхні знаходяться на двох протилежних сторонах, а ударні площадки розміщені альтернативно. Розміри їхні невеликі, в середньому 8×6×4 см. Помітні лише невеличкі “острівці” жовнової кірки на загалом повністю “оголеній” поверхні кубоподібної форми.

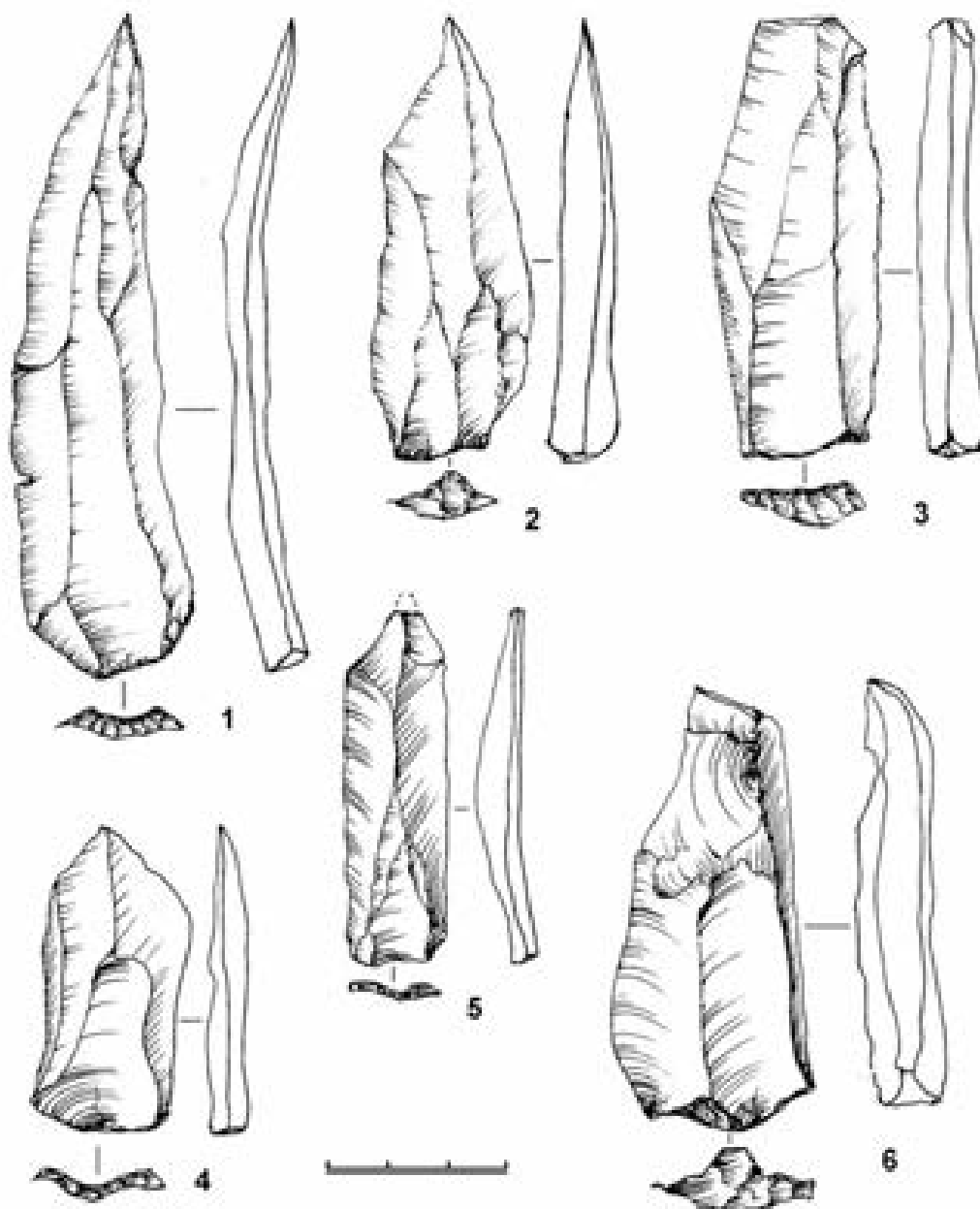

Рис. 26. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Знаряддя праці (за: В. Савич, 1983)
 Fig. 26. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Tools (by: В. Савич, 1983)

Одне ядрище належить до типу двоплощадкових призматичних перпендикулярних. Дві ударні площадки містяться на одній чотирикутній робочій поверхні під прямим кутом одна до другої. Ще одне ядрище можна віднести до двоплощадкових паралельних полюсно-суміжних (рис. 20, 2), торцевих, оскільки робочі сторони мають вузький видовжений вигляд. Розміри його 11×4×3 см.

Останнє ядрище двоплощадкового типу належить до торцевих нуклеусів підперехресного варіанту, виготовлене на вузькій плитці (рис. 20, 3). Його ударні площадки на вузьких бічних сторонах плиточки містяться майже під прямим кутом одна від другої. Друга площадка знаходиться в нижній частині першої робочої поверхні. Розміри 13,0×8,5×2,7 см.

Багатоплощадкові ядрища – 3 екз. Це спрацьовані нуклеуси кубоподібно-багатогранного вигляду, у яких кожна робоча поверхня є одночасно й ударною площадкою наступної робочої сторони. Усі мають невеликі ділянки кіркового покриття. Їхні середні розміри 7×5×4 см.

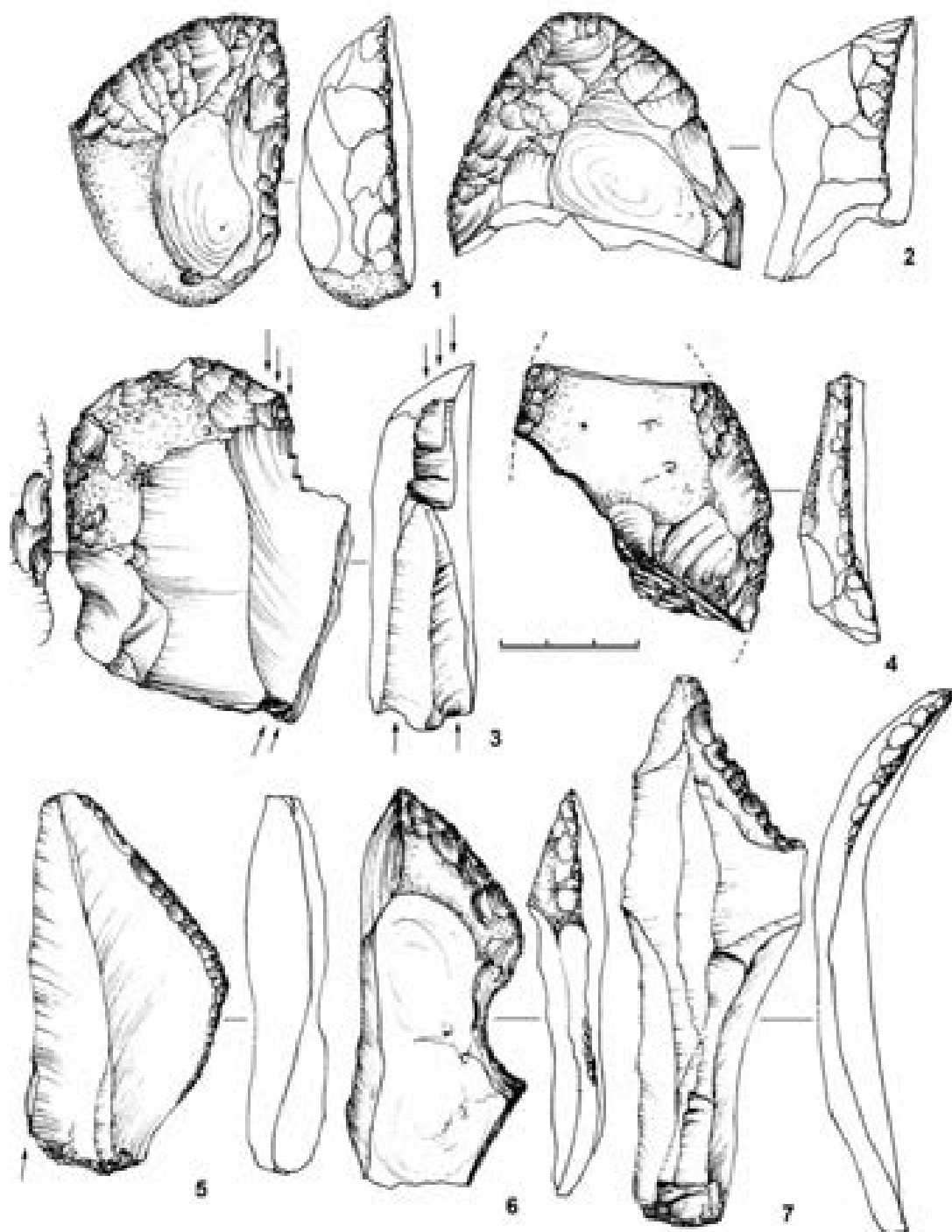

Рис. 27. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Знаряддя праці
Fig. 27. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Tools

Дископодібні нуклеуси – 29 екз.

Переважно, це пробні одноразові ядрища на масивних, але загалом невеликих уламках чи штучно сколотих відщепках. Їх можна поділити на умовно двобічні (3 екз.), однібічні з підтескою зворотної поверхні (4), однібічні зі зворотною поверхнею, вкритою жовнвою кіркою (без підтески) (12), однібічні на масивних відщепках (8) і аморфні з одним крупним негативом (2 екз.).

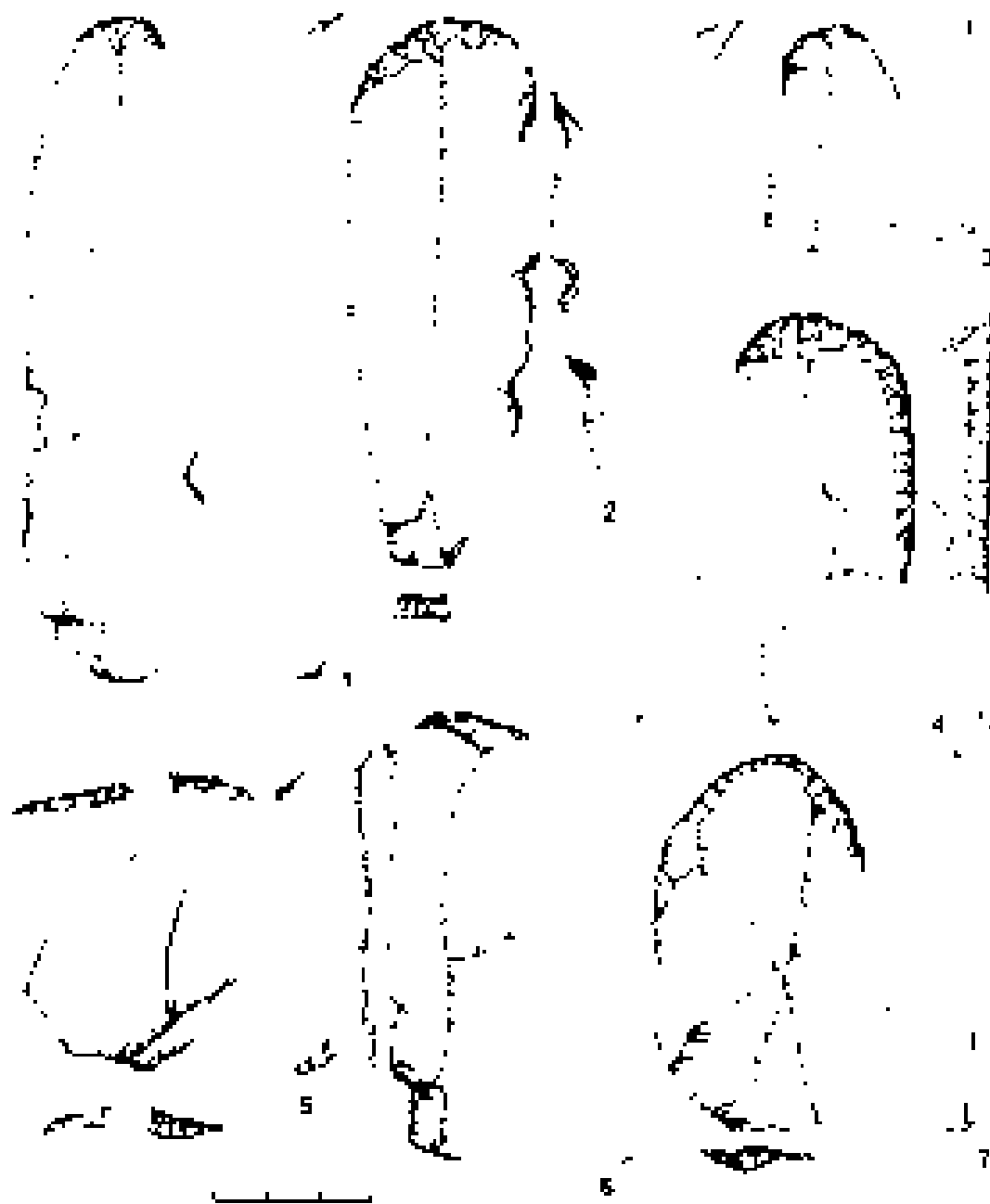

Рис. 28. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV 1982 р. Знаряддя праці
Fig. 28. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV. 1982. Tools

Округло-двобічні з обома випуклими робочими поверхнями (3 екз.) найбільше нагадують мустьєрські зразки (рис. 22, 1). Їхні робочі поверхні з поперемінними ударними площадками по периметру були не рівноцінними. Одна з них в той чи інший цикл розщеплення відіграла роль головної або ж другорядної (допоміжної). Їхні розміри в середньому 7×6×3 см.

Однобічні неправильно-трикутні з підправленими зворотними поверхнями (3 екз.) мають в двох випадках випуклу кірку жовна на звороті, в двох інших випадках – площину природного розколу. Показовим є ядрище на рис. 25, 1, яке можна віднести також до двоплощадкових полюсних плоских зразків.

В збірці “дисків” домінує тип однобічних овально-округлих плоских з випуклою, вкритою кіркою, робочою поверхнею – 12 екз. (рис. 25, 2, 3; 24, 1–3). Один з них має майже

трикутні обриси (рис. 24, 1). На багатьох простежено лише 2–3 негативи, націлених в доцентровому напрямі.

Складається враження про допоміжну, другорядну роль цих нуклеусів у процесі розщеплення, оскільки не помітно негативів для цільових знятть – заготовок пластинчастого характеру. З якою метою розколювали ці шматки породи? Виникає припущення, що це є напівфабрикати для виготовлення торцевих нуклеусів. Робочий край таких ядрищ формувався на одному з підправлених боків “під ребро”.

Ще 8 екз. подібних нуклеусів-дисків сформовано на масивних первинних чи частково первинних відщеплах в цілому овальних обрисів. Вони відрізняються від попередньої групи лише меншою кількістю доцентрових знятть на вентральній стороні, так що можна добре розпізнати площину “животика” скола (іноді – ударний горбик і навіть відбивну площадку). В кількох випадках по периметру скола проводилася підправка зворотної поверхні нуклеуса, чи вентральної поверхні відщепла (рис. 22, 2). Середні розміри цих виробів 9×7×3 см. Можливо, деякі з цих “дисків” були звичайними бракованими заготовками для масивних скребел, які часто виготовлялись не лише на сколах, але й на пласких природних уламках кременю.

Завершують групу дископодібних однобічних нуклеусів II шару розкопу IV Куличівки два ядрища з дуже широким останнім негативом, який “зрізав” фактично усю корисну робочу площу так, що неможливо визначити характер попереднього огранення. Це трикутно-аморфні шматки породи, порівняно невеликих габаритів (8×5×3 см).

Отже, підводячи підсумок, слід визнати, що ця велика збірка дископодібних форм насправді не була нуклеусами в прямому значенні цього терміну. Тобто, з цих ядрищ не планували і не розщеплювали цільових заготовок – видовжених пластинчастих виробів. Тому такі вироби треба трактувати як грубооббиті преформи, як браковані заготовки торцевих нуклеусів чи масивних скреблоподібних знарядь.

Отже, підводячи підсумки аналізу ядрищ, відзначимо головну рису: повне домінування призматично-паралельного об’ємного одно- і двоплощадкового розщеплення з метою отримання максимально видовжених пластин-заготовок. З’являється тенденція все частішого застосування торцевого принципу отримання вузьких довгих пластин, пластинок і мікропластинок (хоч жодного знаряддя на мікропластинках не виявлено).

Водночас значною кількістю представлена група т.зв. дископодібних ядрищ початкового, пробного, незавершеного вигляду (іноді без формування ударних площадок), утворених на шматках-уламках природних конкрецій і на масивних сколах. Головним продуктом таких нуклеусів був відщеп вкорочених пропорцій, невеликий, часто аморфний з потовщеною основою. Виникає сумнів щодо цільового призначення таких заготовок у виробничому аспекті індустрії II шару. Можливо, ці ядрища використовувалися як преформи для підготовки торцевих ядрищ? Можливо також, що частина з них – недовершені напівфабрикати для виготовлення макрознарядь? У всякому випадку, таке розщеплення не давало цільового продукту – відносно тонких і видовжених пластин. Тому, не дивлячись на значний відсоток таких атипових ядрищ “площинної системи” розщеплення відщепів, вважаємо такий напрям другорядним і побічним, зумовленим багатством і легким доступом до сировини з марнотратним, неефективним її використанням.

Біпоздовжніх видовжених нуклеусів для зняття трикутних вістер не виявлено, як зрештою, і самих вістер у цій колекції. Немає також величезних ядрищ для зняття макропластин (за винятком одного екземпляра) початкової стадії розщеплення. Нуклеуси загалом мають невеликі габарити, хоч багато фрагментованих пластин сягали значних розмірів у цілісному стані.

Знаряддя праці – 110 екз. За загальноприйнятими в палеоліті типологічними стандартами весь інструментарій поділяємо на такі класи знарядь: вістря – 7 екз., скребла – 14, скребки – 19, скобелі – 3, різці – 16, пластини з ретушшо – 53 екз. Ми свідомо не виділяли таких класів, як зубчасті знаряддя чи вироби з підтескою тощо, оскільки вони нетипові і поодинокі (їх ми долучали до основних груп).

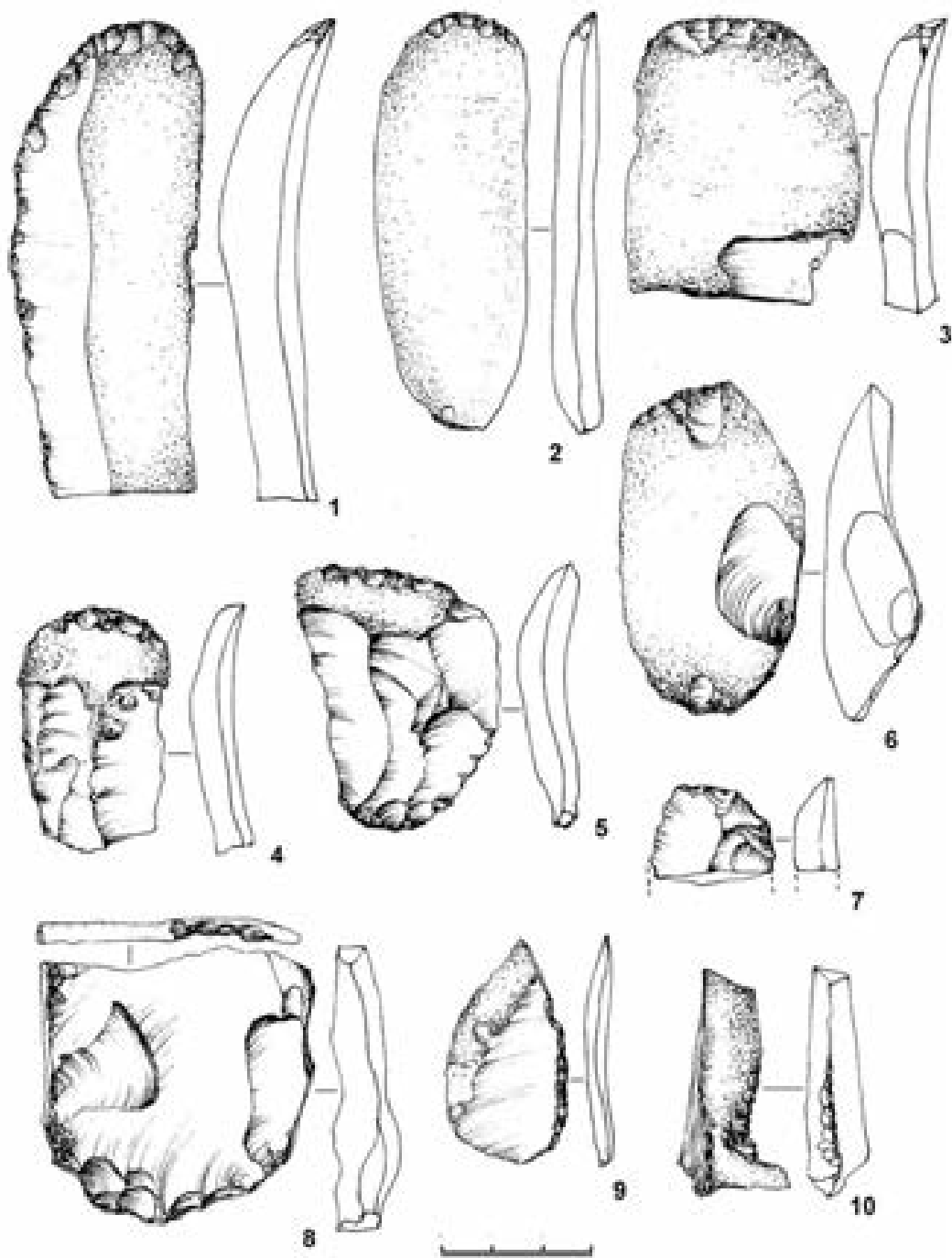

Рис. 29. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Знаряддя праці
 Fig. 29. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Tools

Вістря – 7 екз. (типу Богуніце). Порівняно з IV і III культурними шарами на досліджуваній ділянці розкопу IV “знарядь” цього типу порівняно дуже мало. Ми виділили лише 7 вістрів, які до справжніх знарядь цього типу віднесено умовно, оскільки не завжди мають гострий проколюючий кінець і зовсім не мають вторинної обробки (рис. 26, 1–6). Головною ознакою цих виробів є підтрикутна видовжена форма і характер розміщення негативів на спинці, який вказує на застосування біпоздовжньої (полярної) технології розщеплення з обов’язковим тонким фасетажем прикраєвої зони ударної площадки нуклеуса. Характерною є фасетована площадка у вигляді птаха, що летить (рис. 26, 1, 4, 5).

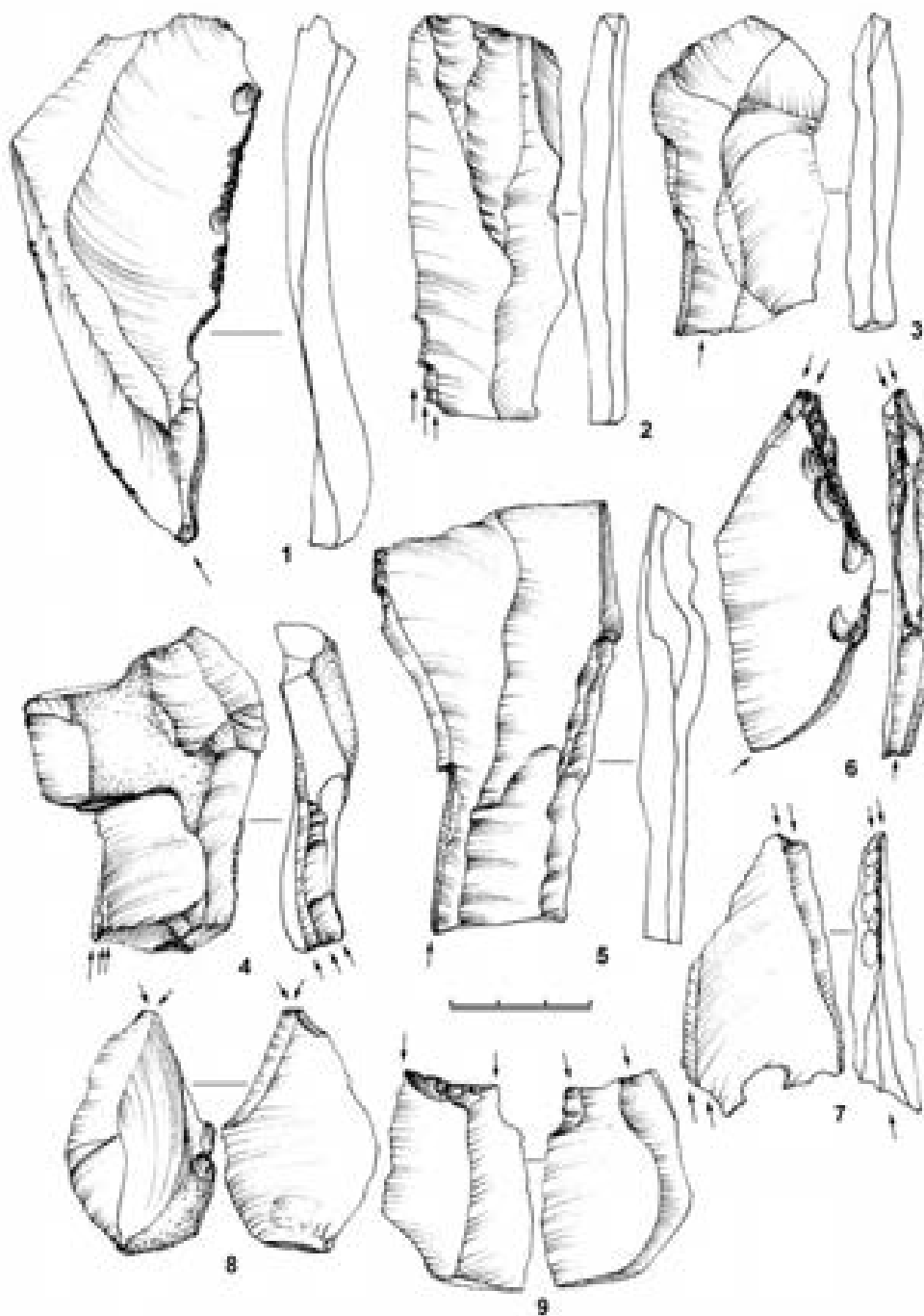

Рис. 30. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Знаряддя праці
Fig. 30. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Tools

Слід відзначити, що фасетування ударних площадок вістер – не унікальний спосіб оформлення нуклеусів Куличівки в комплексі її другого культурного шару. Тонкий фасетаж біпоздовжніх (двоплощадкових) плоских і ледь випуклих робочих поверхонь нуклеусів є характерною ознакою для заготовок усіх трьох нижніх культурних шарів. Високий відсоток фасетування площадок вістер, пластин і окремих відщепів може свідчити про стабільну місцеву традицію каменеобробки, або ж про часткове механічне змішання усіх культурних шарів у період активності делювіально-соліфлюкційних процесів.

Не дивлячись на зрозумілий сумнів, треба однак відзначити, що у другому шарі вістер типу Богунице набагато менше, ніж у нижніх шарах і вони на загал, мало характерні. Цей

висновок добре підсилюється і невеликою кількістю класичних нуклеусів біполярного розщеплення.

За способом оформлення спинки вироби поділяють на так звані “вторинні” (з трикутним негативом на спинці) (4 екз.) і конвергентні (3 екз.). Їхні розміри коливаються в межах 10–12×2–3×0,7–1,2 см.

Заради справедливості зазначимо, що на інших ділянках розкопу, де культурний шар II відділений від третього тонкою стерильною прокладкою, вістря “богунісьєн” трапляються частіше (не говорячи уже про колекції, що розкопані до 1979 р., коли існував єдиний нижній шар – відповідник пізнішому II шару). Із семи умовно виділених вістрів у цій колекції лише два екземпляри можна назвати справжніми вістрями (рис. 26, 1, 2), інші – браковані чи невправно розщеплені.

Скребла – 14 екз. Це також досить показова категорія інвентарю Куличівки, яка присутня в усіх трьох нижніх шарах. Вони поділяються на скребла високої форми (2 екз.), скребла з напівкрутим випуклим робочим краєм (3), зубчасті скребла на масивних заготовках (3), на пластині з вигнутим робочим краєм (1), на відщепках з однорідною крутою ретушшю (2), на відщепках з похилою ретушшю (2) і на масивній пластині з локалізованою ділянкою скребла (1 екз.). 2 екз. “високих” скребел дуже подібні до таких же знарядь з нижніх шарів – III і IV. Перше скребло (на природному уламку) має скошений випуклий робочий край, що переходить (на кут) у ще крутіший поздовжній робочий край (рис. 27, 1). Загалом його можна класифікувати як конвергентний тип скребла з природною випуклою основою. Робоче лезо, окрім напівкрутої паралельної ретуші, підправлене ще по краю дрібною вирівнюючою обробкою. Його розміри 6,7×4,8×2,2 см. Цей тип скребел (особливо на пласких природних шматках) є характерною особливістю усіх волинських стоянок верхнього палеоліту [П’ясецький, 1999]. “Червоною ниткою” проходить він і через усі чотири верхньопалеолітичних горизонти Куличівки, правда, кількісно (і відсотково) зменшуючись від нижніх або верхніх шарів.

Подібне до першого й інше високе скребло (рис. 27, 2), також на природному шматку (але без жовнвої кірки). Випуклий, як у скребоків, робочий край плавно переходить в обидві поздовжні сторони. Порівняно з першим це знаряддя має ще вищу і ще крутішу робочу ділянку (розміри фрагмента 6,2×6,0×2,6 см), що наближує його, з одного боку, до скребоків типу карене, а з іншого – до нуклеподібних скребоків. Правда, не викликає сумніву його використання власне як скребла-скребка, оскільки робоча грань містить сліди вирівнювання і дрібної ретушної підправки. Очевидно, в непошкодженому стані предмет мав великі розміри (до 10 см в довжину) і повністю круто ретушований периметр заготовки овальної форми. Подібні нуклеподібні скребки чи високі скребла ми уже описали з IV [Ситник, Коропецький, 2010, с. 46, рис. 21, 1; с. 48, рис. 24, 1] і III шарів [Ситник, Коропецький, 2012, с. 395, рис. 21, 2; с. 296, рис. 22, 2].

До цього типу можна додати ще одне переоформлене знаряддя – високий скребок-скребло з боковим робочим краєм двоплощадкового торцевого нуклеуса (рис. 27, 3). На прикладі цього виробу ми бачимо класичний варіант переоформлення високого масивного скребка-скребла в торцевий нуклеус (чи в широкий багатофасетковий різець?). Його розміри 7,2×6,1×1,9 см. Помітно, що заготовкою слугував масивний відщеп з надбитою ділянкою ударної площадки, з якої розпочалося зняття мікропластинок торцевого типу. Пізніше на місці випуклого робочого краю скребка створено ще одну полярну ударну площадку торцевого нуклеуса з того ж поздовжнього краю. З протилежного поздовжнього випуклого краю з боку животика помітно кілька пласких негативів. Можливо, те, що інколи ми називаємо крутим зубчастим краєм (чи навіть вирівняним ретушованим краєм скребла) було насправді підправленим ребром для торцевого нуклеуса – для зняття мікропластинок. Однак цей виріб ми відносимо до категорії знарядь праці на заготовках типу нуклеусів.

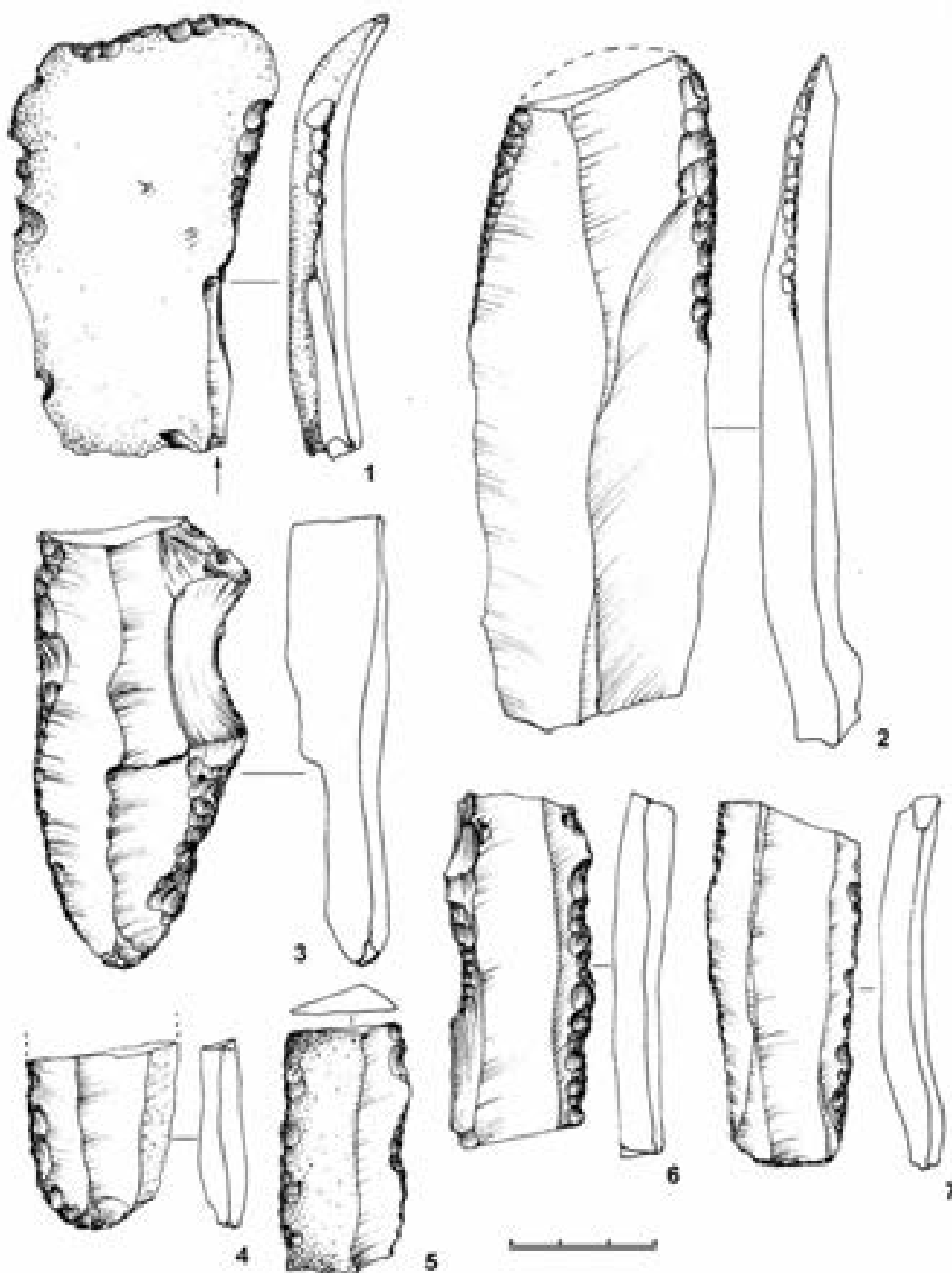

Рис. 31. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Знаряддя праці
Fig. 31. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Tools

До категорії власне скребел належать ще три вироби з випуклим напівкрутим робочим краєм, сформованим широкою підпаралеельною ретушшю, яка порівняно далеко заходить на спинку заготовки. Показовим у цьому варіанті є фрагментоване скребло з двома випуклими робочими ділянками (рис. 27, 4) і поздовжньо-випукле скребло з локалізованою робочою стороною у верхній (умовно) частині (заготовкою слугував природний уламок) (рис. 27, б). Робочий край скребла тут межує з глибокою виїмкою, ретушованою по кромці. Тому це знаряддя можна назвати й комбінованим скреблом-скобелем. Виріб, як і попередній,

фрагментований у палеолітичний час. Третій екземпляр – трикутний фрагмент частково-двобічного скребла.

Ще два скребла – сколи (один зберігся як невизначений невеликий уламок) з однорядною крутою ретушшю на випуклих краях. Добре ілюструє цей підтип конвергентний відщеп на рис. 27, 5. Він має розміри 8,2×4,4×1,4 см.

До скреблоподібних знарядь віднесено й три масивних відщепи з напівкрутим випуклим робочим краєм, на якому в двох випадках нанесена дрібна крайова ретуш, а в третьому – крута, що локалізована в привершинній частині великого сколу (13,5×6,5×1,8 см). Такий робочий край найкраще міг бути використаний у якості скребла-скребка.

І, нарешті, до скреблоподібних інструментів зачислено також п'ять предметів з крутою, переважно нерегулярною зубчастою ретушшю. В інших класифікаціях ці вироби належать до нейтральної в функціональному використанні категорії зубчастих, хоч нерегулярна, асиметрична зубчастість головно визначається як пошкодження (або ж незавершеність) знаряддя.

В нашій колекції до зубчастих скребел віднесено три масивних природних уламки з напівкрутою (і крутою) нерегулярною ретушшю, один уламок масивного відщепу з зубчастою обробкою зі сторони животика, і видовженої, вигнутої в профіль пластини з ввігнутих круто ретушованим робочим краєм у верхній частині заготовки (рис. 27, 7). Робоча ділянка навскісна, обмежена двома зубцями з обох сторін. Нижня половина пластини звужена в процесі первинного розщеплення так, що виникає припущення використання її як рукояті. Розміри знаряддя 11,5×4,0×1,3 см. Інші зубчасті скребла на природних заготовках (і відщепі) мають вигляд недовершених внаслідок фрагментації.

Скребки – 19 екз. – один із найчисельніших типів знарядь II шару Куличівки. За формальними ознаками ми поділили ці вироби найперше за наявністю жовнової кірки на спинці (7 екз., три з них майже повністю вкриті кіркою) і без кірки (12 екз.). На пластинах виготовлено 10 скребків, на відщепках – 8, на нуклеоподібній заготовці – 1 екз.

Насамперед розглянемо типові зразки – на видовжених пластинчастих заготовках. Найпоказовішими є два екземпляри (рис. 28, 1, 2). Перший був сформований на видовженому вістрі типу Богуніце (рис. 28, 1), верхній кінчик якого обламано, а на його місці виготовлено півкруглий і дещо похилий робочий край скребачки. Така похилість (як у стамески) робочого краю – також характерна риса інструментарію Куличівки, яка пронизує усі три нижні культурні шари пам'ятки. Є вони й в матеріалах першого горизонту, але не на місці четвертого розкопу, яким ми обмежуємо культурно-історичні порівняння виділених В. Савичем культурних шарів. Заготовку цього скребка можна трактувати як ще одну знахідку вістря типу богунісьєн, переоформленого у скребачку (такий самий випадок ми описали для комплексу III культурного шару) [Ситник, Коропецький, 2012, с. 395, рис. 21, 2; с. 296, рис. 22, 2]. Розміри скребка 12,5×3,0×0,8 см. Ударна площадка вузька, але дрібно підправлена.

Другий скребок на двоххилій пластині зі звуженим проксимальним кінцем та фасетованою ударною площадкою має крутіший випуклий робочий елемент, правда, дещо пошкоджений пізніше. Ліва поздовжня сторона пряма, має сліди мікроретуші, а права – підгострена похилою ретушшю з боку спинки і містить три глибокі виїмки-анкоші з вентральної сторони, які слугували, можливо, акомодативним елементом. Розміри 10,2×3,7×1,0 см; знайдений в кв. І₉ на глибині 1,70 м.

До скребків на пластинах без кірки на спинці можна долучити фрагментований екземпляр (рис. 28, 4), який демонструє суцільний ряд ретельної обробки напівкругового характеру (мабуть, по периметру). Лезо рівномірно випукле з “класичною крутизною” приблизно 45°.

Досить часто у всіх трьох комплексах Куличівки трапляються скребки з аркоподібним робочим краєм і похилою ділянкою леза. Ми уже відзначали, що такі скребки треба було би називати скребками-стамесками, оскільки ставиться під сумнів однофункційне застосування таких інструментів лише як скребачок. Такий тип знарядь добре представлений на прикладі

видовженого відщепу типово радіального огранення овальної форми з фасетованою відбивною площадкою (рис. 28, 7), розмірами 7,3×3,8×1,7 см.

Ще один цікавий кінцевий скребок, який межує з поперечними скреблами, оформлений на безсистемному відщепі, але з випуклою фасетованою ударною площадкою (рис. 28, 5). Робочий край ледь випуклий, майже прямий, підправлений крутою ретушшю. Інше знаряддя менш показове – має локалізований крутий робочий край, підправлений прямовисною ретушшю (рис. 29, 8).

У колекції є фрагментовані кінцеві скребки з похилою ретушшю на двосхилій пластині (рис. 28, 3), з грубою крутішою ретушшю (рис. 29, 7) чи однорядною крайовою ретушшю на двосхилій пластині (рис. 28, 6). Останній скребок зберігся повністю, його розміри 8,2×2,6×1,0 см.

У групі скребків з жовнвою кіркою на спинці два вироби мають похилий робочий край типу стамески. Один з них виготовлений на повністю первинній пластині розмірами 8,3×3,0×0,8 см (рис. 29, 2); другий – на боковій грані дуже вкороченого відщепу овальної форми (рис. 29, 6), розмірами 3,5×6,8×1,2 см. Виріб має скісну пряму робочу ділянку. На протилежному боковому краї (на рисунку – нижньому) помітна спроба виготовлення ще одного робочого краю, яка не завершилась успішно.

Інші знаряддя мають випуклий робочий край і в якійсь мірі неохайний вигляд, з дещо “невиразним” робочим лезом (рис. 29, 4, 5). Добре оформленими знаряддями є кінцевий скребок на заготовці, наполовину вкритій кіркою (рис. 29, 1), і широкий скребок з дуже крутим робочим краєм на відщепі, повністю вкритому кіркою (рис. 29, 3).

В збірці є один предмет, який визначаємо як нуклеус-скребок, хоч більше ймовірно, що це був звичайний нуклеус з широким і низьким робочим краєм, сформованим серією коротких негативів, що нагадують широку ретуш на скребачці.

Отже, в загальних рисах в колекції скребків переважають знаряддя на видовжених пластинах з випуклим напівкрутим і похилим робочим краєм. Трапляються зразки з добре і рівномірно підправленим робочим краєм – з регулярною ретушшю по всьому периметру заготовки. Окремою серією представлені скребки на пластинах з жовнвою кіркою на спинці і похилим лезом.

Усі ці типи і підтипи в однаковій мірі і однакових пропорціях трапляються в двох нижніх шарах Куличівки – III і IV.

Скобелі – 3 екз. В нашій колекції ми виділили лише ті зразки, які мають широку фасетовану виїмку, не враховуючи випадкових анкошів, або ж предметів з пошкодженими краями.

Два предмети зафіксовані на уламках сколів (рис. 29, 10), третій – на відщепі і належить до поперечно-ввігнутих круторетушованих типів. В цілому скобелі невиразні і для цього комплексу є випадковими знаряддями.

Різці – 16 екз. Це також одна з найпрезентабельніших збірок у колекції знарядь II шару досліджуваного розкопу IV. За стандартним методом поділяємо їх на групи бокових (11 екз., з яких два подвійні), кутових (3) і серединних (1 екз.). Такий типологічний ряд свідчить у деякій мірі про відносний архаїзм цього типу знарядь. Серед бокових різців найбільше на куті зламані пластина (7 екз.), зламаного відщепу (1 екз., подвійний) (рис. 30, 2, 3, 5).

Один екземпляр – багатофасетковий різець на куті поздовжньо-підправленої ударної площадки (рис. 30, 4), ще два екземпляри – на куті круторетушованих обламаних торців (один – подвійний) (рис. 30, 9; 31, 1). Останній виріб слід трактувати як комбіноване знаряддя, оскільки його протилежний кінець оформлено як широкий кінцевий скребок (рис. 31, 1).

Кутові різці представлені аморфною пластиною з ретушшю на боковій грані і різцевим сколом на звуженій частині ударної площадки (рис. 30, 1) і двома різцями на куті крутофасетованого боку (рис. 30, 6, 7). Різець на рис. 30, 7 побував у вогні, тому частково пошкоджений; мав, мабуть, альтернативний різцевий скол.

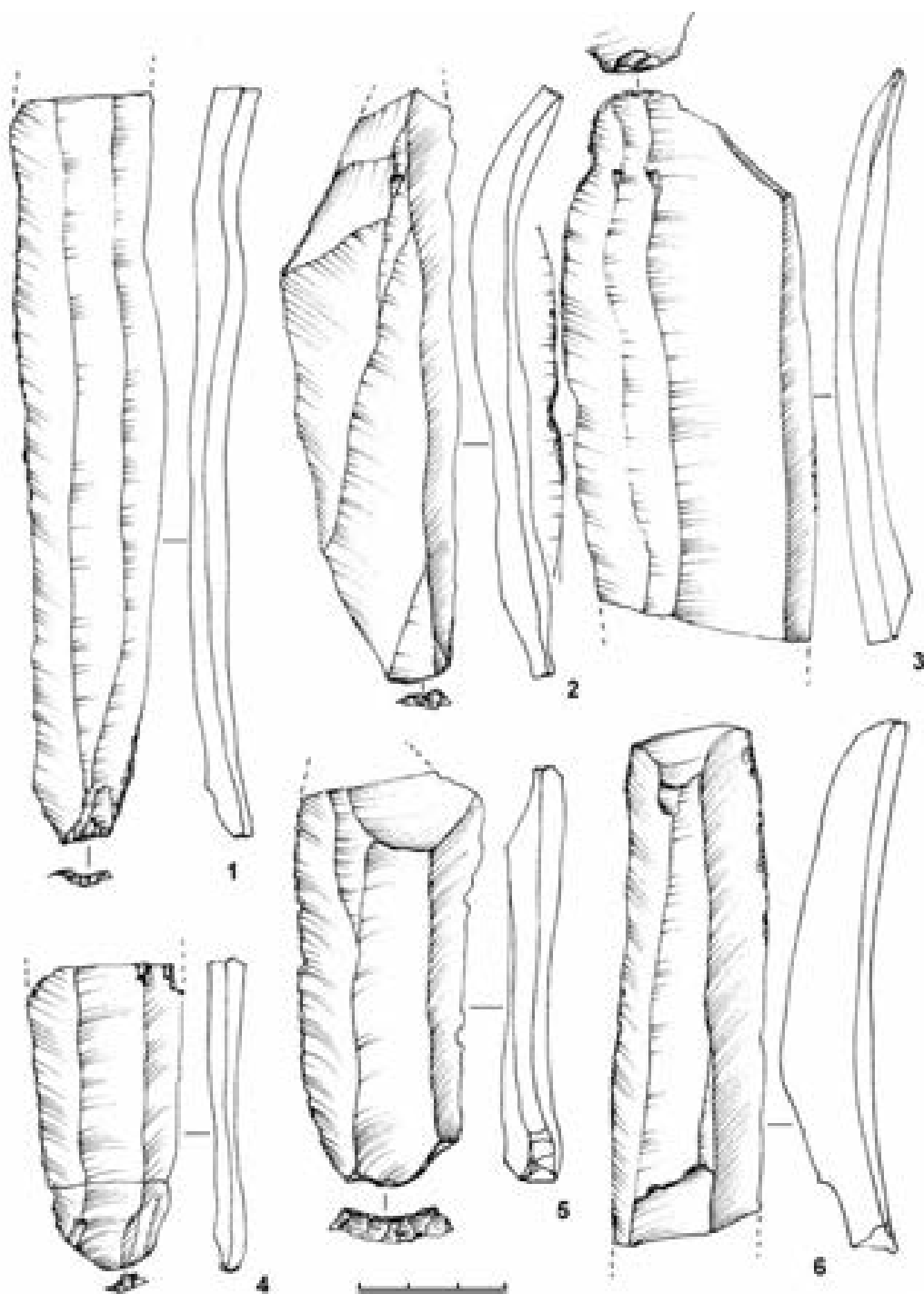

Рис. 32. Куличівка. Культурний шар II розкопу IV, 1982 р. Знряддя праці
Fig. 32. Koulychivka. Cultural layer II. Excavated area IV, 1982. Tools

Два серединні різці виготовлені на відщепі і на пластині. Різець на відщепі сформований на термінальному кінці заготовки з вентральної сторони (рис. 30, 8).

Ніяких техніко-типологічних висновків з аналізу цього класу знарядь зробити неможливо. Так само багато бокових різців і так само мало серединних в III і IV шарах Куличівки.

Пластини з ретушшю – 53 екз. – ми поділяємо за інтенсивністю вторинної обробки на пластини з крутою і напівкрутою ретушшю (10 екз.); пластини з локалізованою підгострюючою ретушшю (14) і пластини з мікроретушшю чи дрібними надщербленнями гострих

країв (29 екз.). Останню групу можна значно поповнити, якщо уважніше розглянути сотні добре ораних пластинчастих заготовок, які не увійшли до категорії знарядь праці. На багатьох з них можна помітити ті чи інші “сліди використання” у роботі, однак без спеціальних трасологічних досліджень відносити їх до знарядь немає підстав. До групи пластин з мікроретушшою увійшли лише сколи з достовірною, візуально добре помітною дрібною ретушшою (рис. 31).

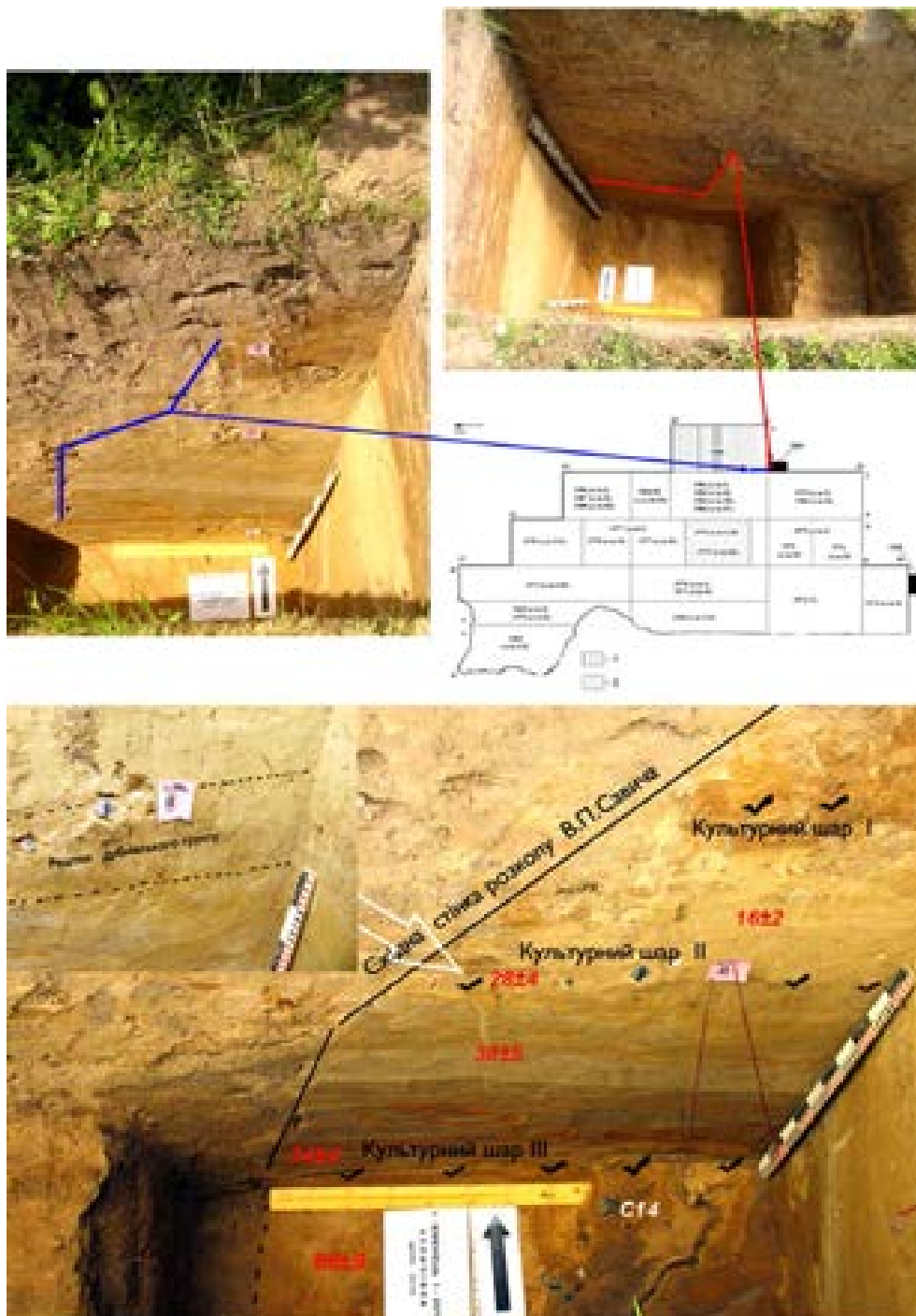

Рис. 33. Шурф, 2010 р. Локалізація культурних шарів і ТЛ-датувань
Fig. 33. Survey pit, 2010. Localization of cultural layers and TL-dates

Пластини з крутою і напівкрутою ретушшю – безсумнівні ноже- чи скреблоподібні знаряддя (рис. 31, 3,6); інші, можливо, належали до скребків, пошкоджених під час трудових операцій (рис. 31, 2).

Пластини з підгострим, переважно локалізованим поздовжнім краєм – це ножеподібні знаряддя (рис. 31, 4,5,7). Більшість з них фрагментовані у давні часи. Так, серед першої групи пластин з крутою ретушшю немає зовсім цілих заготовок. У другій групі їх лише 1 екз., а в третій – 4 екз., тобто цілі заготовки складають менше 10 % від загальної їхньої кількості. Більше третини цих пластин (приблизно 35 %) мають на спинці більші чи менші ділянки кірки.

Можна відзначити лише одну пластину з крутою ретушшю (рис. 31, 6), яка має подібність до таких же виробів з III шару. Тут менше т.зв. “оріньякоїдних” пластин, більше дрібних заготовок, хоч трапляються й видовжені “правильні” зразки (рис. 32).

Отже, виходячи з тези про цільову заготовку – видовжену паралельно огранену пластину середніх розмірів, – відзначимо, що справді на пластинах виготовлено понад 80 % знарядь праці. На відщепях формувалися масивні скребла, деякі різці та скобелі. Помітна майже повна відсутність вістер типу Богуніце – лише два екземпляри можна віднести до цього класу знарядь. Переважає, як уже зазначалося, призматична об’ємна техніка отримання заготовок для знарядь. Правда, Куличівка має певну специфіку у підготовці ударних площадок ядрищ – майже ¼ усіх знарядь демонструють тонко підправлені фасетовані площадки. Цікаво, що ця ознака в однаковій мірі добре виражена в усіх трьох нижніх шарах стоянки, а тому її можна вважати традиційною “куличівською” рисою.

Що стосується скребел і високих крутих скребків, то в колекції II шару їх менше, ніж у нижніх шарах. Відзначимо, що ми не знайшли у сучасній колекції деяких великих масивних скребел кругового типу із суцільною обробкою по периметру, які представлені у рисунках звіту В. Савича за 1982 р. досліджень (можливо, частина колекції передана до якогось музею, оскільки відсутні більше 1 тис. речей цього комплексу). Кілька проаналізованих скребел мають “мустьєрський вигляд” – виготовлені на масивних відщепях способом напівкрутої ретуші на випуклих поздовжніх краях. Цю ознаку – наявність високих масивних скребел – також можна вважати традиційною рисою для усіх трьох палеолітичних комплексів Куличівки. Водночас помітна тенденція зменшення кількості цих знарядь у II шарі, що може бути пояснено також меншою кількістю усіх артефактів.

Найповніше представленими в колекції є скребки, причому переважають екземпляри на видовжених правильних пластинах з більшими чи меншими ділянками жовнової кірки на спинках (2 екз. мають спинку, повністю вкриту кіркою). Отже, це ще одна своєрідна і неповторна ознака куличівського палеоліту – скребки на заготовках з конкреційною кіркою на спинках, які однаково виразні в усіх трьох культурних шарах. Мабуть, ця ознака не випадкова, а викликана виробничими потребами мешканців.

Серед групи різців також традиційно переважають кутові та бокові на зламі торця пластини; вони належать до так званого архаїчного типу різців і не відрізняються в усіх трьох комплексах палеолітичних шарів. Те ж саме стосується і ретушованих правильних пластин, серед яких є вироби з крутою (майже прямовисною) ретушшю і вироби з пласкою підгострюючою підправкою. Єдине, що помітне в колекції II шару, то це відсутність величезних пластин з перехватом чи “талією”, які наявні в III шарі.

Загалом знаряддя є типовим продуктом розвинутої стадії верхньопалеолітичної індустрії: перевагою скребків на великих видовжених пластинах, бокових різців на пластинах та різного ступеню ретушованих правильних пластин. У культурному відношенні комплекс своєрідний. Можна вказати на деякі оріньяцькі елементи (високі скребла-скребки, круто ретушовані пластини), але їх явно недостатньо, щоб назвати комплекс оріньяцьким. Не належить він ні до гравету, ні до селету, ні до мадлену. Мабуть, варто-таки виділити окрему куличівську верхньопалеолітичну індустрію зі специфічними ознаками первинної обробки та типологією знарядь.

Результати нових абсолютних датувань [Ситник та ін., 2012]

Термолюмінісцентні датування. Результати датування порід термолюмінісцентним методом виконані в лабораторії університету Марії Кюрі-Склодовської (РП, Люблін), аналітик д-р Ярослав Кусяк. Вони наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Абсолютний вік порід (Куличівка, шурф 01-2010)

№ зразка	Лабораторний номер Lub-	Вік/дата TL (ka)
TL 1	4917	16 ± 2
TL 2	4918	28 ± 4
TL 3	4919	38 ± 5
TL 4	4920	34 ± 4
TL 5	4921	66 ± 9

Таким чином, згідно з виконаними TL-датуваннями, шар верхньоплейстоценових лесів на контакт з сучасним ґрунтом (ТЛ 1) датовано в 16±2 тис. р. тому. Нижче, суглинки на рівні II культурного шару (ТЛ 2) мають вік 28±4 тис. р. тому, ще нижче – шаруваті супіски соліфлюкційного походження (ТЛ 3) датуються в 38±5 тис. р. тому. III культурний шар (ТЛ 4) на глибині 2,25–2,35 м у супіщаних соліфлюкційних відкладах має вік 34±4 тис. р. тому і підстильні піски (ТЛ 5) нижче рівня шару III датовані в 66±9 тис. р. тому. Всі наведені дати загалом не протирічають стратиграфічному розчленуванню розрізу (рис. 33–35).

Радіовуглецеві датування. На сьогодні для культурних горизонтів Куличівки ми володіємо п'ятьма датами радіовуглецевих аналізів деревного вугілля і зубів мамонта. Це дві дати, які наводить В. Савич, на жаль, без лабораторних номерів, одна дата з III культурного шару шурфа 01-2010, отримана в Познанській радіовуглецевій лабораторії, та ще дві дати, отримані також у Познані у 2012 р. на основі фондових матеріалів з розкопок В. Савича. Наведемо три останні (найновіші) дати.

Таблиця 2

Зведені дані абсолютних датувань культурних шарів Куличівки

КУЛИЧІВКА	TL-дати Люблін, 2012 Я. Кусяк (ka)	¹⁴ C-дати Познань, 2010 Т. Госляр	¹⁴ C-дати Познань, 2012 Т. Госляр	¹⁴ C-датування За В. Савичем (1987, 1995)
Культурний шар II	Lub-4918 28±4		Poz-51395 30980±280 BP 33962 BC 33111 BC	25 тис. р.
Культурний шар III	Lub-4920 34±4	Poz-38145 29700±500 BP 31742 BC 31157 BC	Poz-51432 33000±400 BP 36 261 BC 35 132 BC	31 тис. р.

Познанська радіовуглецева лабораторія (керівник проф. Томаш Госляр). За результатами аналітичних досліджень зразків деревного вугілля, взятого з глибини 2,30–2,40 м у шурфі 01-2010 (рівень залягання культурного шару III) отримана дата 29700±500 BP (Poz-38145) (фото 23). Дві інші цифри отримані під час датування матеріалу з фондових збірок В. Савича, які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові. Переглядаючи ці матеріали, ми виявили невеликі зразки зібраного деревного вугілля з розкопок 1983 р. (культурний шар III) та добре збережені фауністичні рештки (культурні шари III, II, I).

В Познанській радіовуглецевій лабораторії вдалось продатувати лише деревне вугілля (культурний шар III) і зуб мамонта (культурний шар II). У решті фауністичного матеріалу, на жаль, не виявилось достатньої кількості колагену для радіовуглецевих датувань. Наводимо отримані дані:

Куличівка, зуб мамонта з культурного шару II (1982) – вік 30980 ± 280 ВР.

Куличівка, деревне вугілля з культурного шару III (1983) – вік 33000 ± 400 ВР.

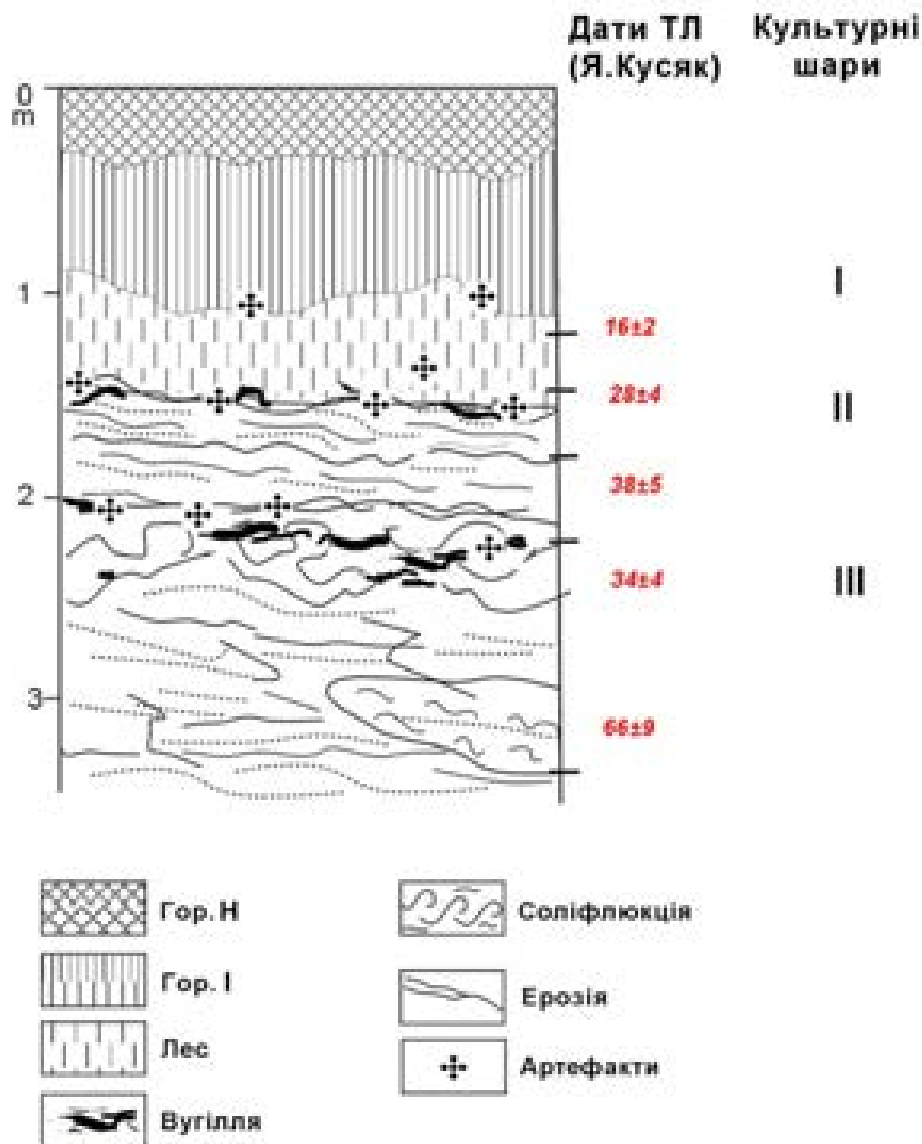

Рис. 34. Шурф, 2010 р. Стратиграфічна колонка, культурні шари і ТЛ-датування
 Fig. 34. Survey pit, 2010. Stratigraphy, cultural layers and TL-dates

Отже, найбільше дат на сьогодні ми маємо для культурного шару III Куличівки, який за ТЛ-даними датується в 34 ± 4 тис. р. тому, а за даними радіовуглецевого датування – 29700 ± 500 ВР (Poz-38145) – 33000 ± 400 ВР (Poz-51432). Наведені дати не суперечать техніко-типологічному і загалом культурному образу пам'ятки (рис. 35).

Культурний шар II за ТЛ-даними має вік 28 ± 4 тис. р. Радіовуглецевий вік цього шару 30980 ± 280 ВР (Poz-51395) (рис. 34, 35) В. Савич наводив для цього шару дату в 25 тис. р. Отже, якщо враховувати найновіші дані датувань, то є усі підстави стверджувати, що абсолютний вік II та III культурних горизонтів досить близький. Ставити крапку в самостійності II і III культурних горизонтів Куличівки ще рано.

I, нарешті, культурний шар I, який залягав, згідно з даними В. Савича, в грудкуватих хвилясто-шаруватих бурувато-сірих відкладах під сучасним чорноземом (рис. 7), ще не має точного датування. За І. Івановою, цей горизонт відповідає алереду і датується часом 11–12 тис. р. тому. Культурні рештки, що залягають в цьому горизонті, неоднорідні. Частина з них є перевідкладеними артефактами культурного шару II. Інша частина дуже патинувана і справді може належати до фінального палеоліту, а за віком – бути пов'язаною з верхнім горизонтом верхньоплейстоценових лесів, що в Куличівці продатовано ТЛ-методом на 16 ± 2 тис. р. тому (Lub-4917).

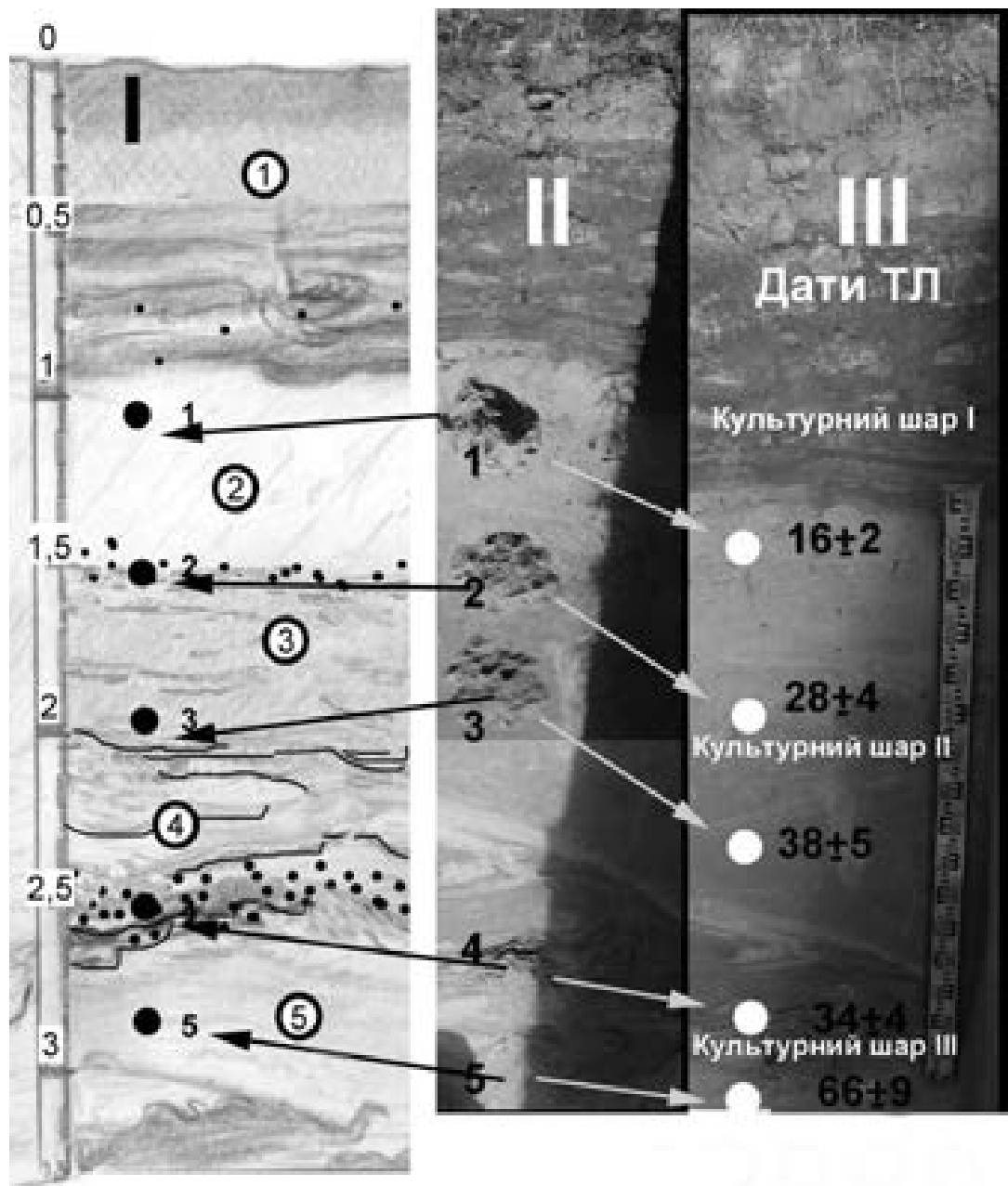

Рис. 35. Шурф, 2010 р. Стратиграфічна колонка, культурні шари і ТЛ-датування: I – рисунок, II – місця відбору проб; III – ТЛ-дати

Fig. 35. Survey pit, 2010. Stratigraphy, cultural layers and TL-dates: I – sketch, II – places of samplings, III – TL-dates

Висновки

Отже, можна зробити такі підсумовуючі висновки.

1. Найнижчий шар IV зберігся як фрагмент окремого заселення лише в центральній частині схилу, у западинному його варіанті і зафіксований в нижній частині післядубнівської соліфлюкції. На інших ділянках розкопів в інших культурних шарах зруйнована частина шару IV трапляється як домішка у вигляді, найперше, богуніцьких традицій (біполярні пласкі нуклеуси і трикутні вістря левалуа).
2. Культурний шар III також приурочений до центральної частини схилу гори – до западинного варіанту місцевості, як рівень заселення в тепліший інтерстадіальний час розвитку дубнівського (витачівського) ґрунту. Він займає ширшу частину порівняно з нижчим четвертим горизонтом заселення, але так само був зруйнований пізнішими делювіально-соліфлюкційними процесами і якась частина його артефактів потрапила до складу верхніх шарів (II і I), особливо під час розкопок В. Савича до 1979 р., коли окремі знахідки і навіть скупчення кременів (і вогнищ!) із соліфлюкційної пачки залучалися до єдиного “нижнього” культурного шару.
3. Культурний шар II як окремий рівень поселенської структури геологічно приурочений до часу формування холодних лесових горизонтів, уже після завершення соліфлюкційних процесів, на початку нової хвилі похолодання. Поза тим, якась частина артефактів цього поселенського рівня потрапила до верхнього культурного шару I внаслідок активних делювіальних та ерозійних процесів. Особливо добре наслідки цих процесів помітні в нижній частині схилу, де делювіально-соліфлюкційні відклади мінімальні або ж відсутні (змиті в долину), а культурні шари верхнього і нижнього горизонтів практично накладені один на другий. Цікаво, що плани залягання артефактів цих двох культурних шарів на північному (найнижчому по схилу) краю розкопу I взаємодоповнюють один другого – концентрація кременів одного шару співпадає з відсутністю артефактів в іншому шарі, і навпаки. Обидва ці поселенські рівні додатково збагачені матеріалами зі зруйнованих нижніх горизонтів з культурними впливами оріньяку та богунісьєну.
4. Культурний шар I сформувався в період завершальної фази плейстоцену і розповсюджений в нижній частині схилу, де був механічно змішаний з усіма нижніми шарами, а також внаслідок поселенських дій населення комарівської культури та ранньозалізного віку, які споруджували заглиблені житла та господарські ями, руйнуючи і ще раз перевідкладаючи артефакти усіх палеолітичних шарів. Тому зрозуміло, чому цей шар “бідніє” уверх по схилу, де з’являється стерильний прошарок верхньоплейстоценових лесів, і повністю щезає на рівні розкопу II у південній частині поселення. Ми уже висловлювали припущення, що усі розвинуті оріньяко-богуніцькі риси інвентарю в комплексі шару I – механічна домішка нижніх горизонтів, а сам по собі шар I – сезонна багаторічна майстерня по заготівлі необхідних напівфабрикатів для мікропластинчастої технології, доказом чого є справжні торцеві дрібні нуклеуси для мікропластинок, але самих мікропластинок у колекції цього шару не виявлено (вважаємо, що мікроінвентар усіх чотирьох поселенських рівнів змито поверхневими водами, оскільки загальний нахил місцевості тут дорівнює 10°).
5. Стосовно загального розкопу В. Савича в цілому, то треба визнати нерівномірність, складність і багатоваріативність геологічних умов формування верхньоплейстоценових і голоценових відкладів у різних частинах пам’ятки в інтервалі 10–20 і навіть 3–2 м. Крім того, на усе це накладається нерівномірність заселення гори в різні епізоди плейстоцену на різних ділянках місцевості. Думаємо, що таких епізодів заселення і проживання було набагато більше, ніж чотири.
6. Необхідно згодитися з фактом перевідкладання і змішування культурних решток різних горизонтів у залежності від місця на схилі – в нижній, середній чи верхній частинах, східній чи західній ділянках. Найменше перевідкладення відбулося у верхній ділянці схилу, де присутні потужні верстви стерильних алеврито-лесових відкладів, але тут

спостерігаємо наявність лише одного II культурного шару. Найбільше транспортування і змішання різних культурних рис бачимо в нижній ділянці схилу, без стерильних прошарків, куди “спливали” рештки різних поселенських рівнів.

7. Єдине місце, де виявляємо найменше змішання культурних шарів – це розкоп IV в центральній (середній) частині схилу в западинному варіанті рельєфу – фактично у велетенській глибокій ямі, де відбулося найінтенсивніше накопичення різновікових відкладів за рахунок післядубнівських соліфлюкційних процесів, де знаходиться і досить потужний шлейф еолово-делювіальних відкладів останнього холодного відрізка плейстоцену (0,5–1,5 м). Саме в цьому місці В. Савич виділив IV культурний шар у нижній частині соліфлюкційної пачки, III шар у середній частині соліфлюкційної пачки і II – на межі з лесово-алевритовою пачкою, I – на межі з горизонтом I сучасного ґрунту (перший шар в розкопі IV практично відсутній). За В. Савичем, усі ці горизонти розділені стерильними горизонтами до 1 м потужності; за нашими спостереженнями в шурфах 2004 і 2010 років, насправді усі так звані стерильні прошарки також насичені артефактами верхнього палеоліту, але існують “основні рівні” цих горизонтів [Ситник та ін., 2007], що безперечно свідчить про постійні ерозійні та схилкові процеси, які захоплювали і переносили якусь частину артефактів (так, очевидно, відбувалося впродовж усієї історії плейстоцену-голоцену).

Заглиблюючись у проблему Куличівки, згадується діалектичний закон єдності і боротьби протиріч. З одного боку, Куличівка демонструє розмаїття культурних впливів, неоднорідність культурних нашарувань у різні періоди плейстоцену і в різних частинах пам’ятки, а з іншого боку, можемо говорити про цілісний комплекс усіх горизонтів як єдиного культурного явища – кременесьену (за В. Коеном і В. Степанчуком). При цьому абстрагуємося від протиріч геологічного чи археологічного аспектів.

По-перше, в історії самого польового дослідження пам’ятки треба виділяти два періоди: *перший*, з 1968 до 1979 рр., коли вивчали північно-західну частину пам’ятки в нижній частині схилу з двома перевідкладеними культурними горизонтами (верхнім і нижнім); і *другий*, який включає розкопки 1979–1988 рр. переважно в центральній та верхній частині схилу з орієнтацією на три, а з 1984 р. – на чотири окремих поселенських рівні.

Головні висновки про стоянку опубліковані в перший період – статті В. Савича та І. Іванової з Н. Рентгартен в БКИЧП (1975), монографія В. Савича за 1975 р., в яких Куличівка описана з орієнтацією на двочленний культурний поділ.

По-друге, у зв’язку з гігантською площею усіх розкопів (понад 3 тис. м²) і неоднорідністю геологічних умов та представлених культурних шарів поділяємо цю розкопану площу на три частини: Куличівку-Південну, Куличівку-Східну і Куличівку-Західну [Ситник та ін., 2012]. Це три окремі площі, які в тафономічному і загалом геологічному відношенні дуже різні, тому й інформативність їхня також неоднакова.

По-третє, за топографією схилу гори і мінливим поздовжнім профілем відкладів поділяємо пам’ятку на три основні частини – *верхню* (південну), *середню* (центральну) і *нижню* (північну). Верхня ділянка характеризується наявністю потужного алеврито-лесового делювіального горизонту, який залягає поміж наддубнівським соліфлюкційним шаром і горизонтом I сучасного ґрунту. Загалом соліфлюкція тут нерозвинута, а з культурних шарів представницьким є лише II (I, III і IV взагалі відсутні). Середня частина схилу містить природну западину – гігантську пазуху, яка заповнена потужними нашаруваннями наддубнівської соліфлюкційної пачки – фактично перевідкладеного дубнівського ґрунту з кількома фазами ґрунтоутворення і навіть додубнівських верств (в окремих місцях А. Богущький відзначав наявність зруйнованих горохівського чи прилуцького комплексів ґрунтів). Над заповненням западини маємо незначний прошарок делювіальних лесоподібних суглинків, ще вище – потужний горизонт I голоценового ґрунту (за І. Івановою, викопний ґрунт алеред).

Власне в цьому місці знаходиться розкоп 1979 р., де вперше виявлено третій шар, і розкоп IV 1981–1984 років, у якому у вертикальній послідовності досліджені усі чотири культурні шари верхнього палеоліту.

Нижня (північна) частина схилу стоянки відзначена мізерною потужністю шарів плейстоцену і голоцену (до 1 м), в якому знаходилися верхній і нижній культурні шари. Ці культурні шари (насправді – перевідкладені усі чотири рівні заселення Куличівки) виділені штучно, лише на основі принципу – “вище-нижче”. Отже, ця ділянка може розглядатися лише під кутом зору порівнянь окремих типів артефактів, які, правдоподібно, первісно належали до того чи іншого культурного горизонту.

Найінформативнішою, таким чином, є середня частина схилу, а в ній – східна ділянка, де знаходиться розкоп IV з усіма культурними горизонтами. Не розглядаючи питання гомогенності усіх цих комплексів, відзначимо їхнє послідовне залягання у різновікових і різного генетичного походження відкладах, тому в цьому розкопі виключаємо масове перевідкладання артефактів від нижніх до верхніх горизонтів, хоч окремі домішки з гіпсометрично вищих ділянок могли бути присутніми. Попередніми нашими дослідженнями проаналізовано культурні шари IV і III з цього ж розкопу IV [Ситник, Коропецький, 2010, 2012], які залягали приблизно 3,5 і 3,0 м від рівня сучасної поверхні; культурний шар II знаходиться на глибині приблизно 2 м. Ще раз підкреслимо, що схарактеризована лише колекція шару II і лише з розкопу IV В. Савича 1982 р. дослідження, а не весь культурний шар II з усіх років розкопок. Це питання принципове, тому що на інших ділянках інших розкопів культурний шар II – негомогенний, частково змішаний і перевідкладений.

Дослідження Куличівки потрібно продовжувати, оскільки це надзвичайно важливий, багатий і складний комплекс поселенських палеолітичних структур у Східній Європі.

ЛІТЕРАТУРА

Аникович М.В.

- 1991 Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – СПб. – 40 с.

Богущький А.Б., Ситник О.С.

- 2001 Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Куличівка у Кременці // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – Львів. – Вип. 28. – С. 225–238.

Иванова И.К., Ренгартен Н.В.

- 1975 Материалы к геологии и палеогеографии палеолитической стоянки Куличивка (Тернопольская область УССР) // БКИЧП. – Москва. – № 44. – С. 52–68.

Коев В., Степанчук В.

- 1999 Вариабельность перехода от среднего к верхнему палеолиту: новые данные из Восточной Европы // *Stratum plus*. Культурная антропология. Археология, Кишинев, Высшая антропологическая школа. – С. 31–53.

- 2001 Переход от среднего к верхнему палеолиту в Восточной Европе: проблемы таксономии и хроностратиграфии // *Vita antiqua*. – Київ. – № 3–4. – С. 78–107.

Коропецький Р.Р.

- 2004 Верхньопалеолітична пам'ятка Кременець I (Куличівка). Проблеми виділення та інтерпретації культурних шарів // АДЛУ. – Львів. – Вип. 7. – С. 339–375.

- 2005 Пам'ятка Кременець I у дослідженнях В. Савича (1968–1989) // АДЛУ. – Львів. – Вип. 8. – С. 237–264.

- 2006 Проблеми дослідження пізньопалеолітичного культурного шару I Куличівки // АДЛУ. – Львів. – Вип. 9. – С. 179–192.

Пясецький В.К.

- 1999 Палеоліт східної частини Волинської височини // *Vita Antiqua*. – Київ. – № 2. – С. 8–17.

Савич В. П.

- 1969 Звіт про роботу Тернопільського загону палеолітичної експедиції Інституту суспільних наук за 1968 р. – Львів. – С. 2–3.
- 1970 Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1969 р. – Львів. – С. 2.
- 1971 Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1970 р. – Львів. – С. 3–29.
- 1972 Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1971 р. – Львів. – С. 25.
- 1973 Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1972 р. – Львів. – С. 1–40.
- 1974 Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1974 р. – Львів. – С. 3.
- 1975 Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец (Тернопольская область УССР) // БКИЧП. – Москва. – № 44. – С. 41–51.
- 1975 Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – Київ. – 136 с.
- 1976а Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1975 р. – Львів. – С. 2–3.
- 1976б Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Карпато-Волинської експедиції за 1976 р. – Львів. – С. 3.
- 1978 Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської експедиції за 1977 р. – Львів. – С. 2–63.
- 1979 Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської експедиції за 1978 р. – Львів. – С. 3–4.
- 1981 Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1980 р. – Львів. – С. 4–32.
- 1983 Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1982 р. – Львів. – С. 5–33.
- 1987 Поздний палеолит Волыни // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Каменный век). – Київ. – С. 43–65.
- 1995 Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // МДАПВ. – Львів. – Вип. 6. – С. 22–31.

Ситник О.

- 1998 До питання про “липську палеолітичну культуру” на Волині // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої конференції, 20–23 січня 1998 року. – Луцьк. – С. 192–196.

Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Кулаковська Л., Женест Ж-М., Меньян Л., Езартс П.

- 2007 Нові польові дослідження Куличівки // МДАПВ. – Львів. – Вип. 11. – С. 180–215.

Ситник О., Богуцький А., Коропецький Р., Ланчонт М., Мадейська Т., Кусяк Я.

- 2012 Нові датування палеолітичних шарів Куличівки // МДАПВ. – Львів. – Вип. 16. – С. 76–103.

Ситник О., Коропецький Р.

- 2010 Палеолітична стоянка Куличівка: культурний шар IV // МДАПВ. – Львів. – Вип. 14. – С. 17–46.
- 2012 Куличівка: культурний шар III // МДАПВ. – Львів. – Вип. 16. – С. 361–430.

Geneste G-M., Meignen L., Plisson H., Koulakovskaya L., Sytnik O.

- 1999 L'industrie lithique des niveaux inferieurs de Koulytchivka (Kremieniec) Ukraine // Современные экспериментально-трассологические и технико-технологические разработки в археологии. Первые семеновские чтения: тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Сергея Аристарховича Семенова. – СПб. – С. 153–154.

Meignen L., Geneste J.M., Koulakovskaia L., Sytnik O.

- 2004 Koulichivka and its place in the Middle-Upper Paleolithic transition in Eastern Europe // The Early Upper Paleolithic beyond Western Europe. – University of California Press – P. 50–63.

Stepanchuk V., Cohen V.

- 1999 Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence from the East European Plain and Caucasus: A New Look at Variability, Interactions And Transitions // Journal of World Prehistory. – Vol. 13. – № 3. – P. 265–317.

2001–2002 The Kremenecian, a middle to upper Paleolithic transitional industry in the Western Ukraine (Preliminary results of typological and technological reevaluation of the Kulychivka layer III industry) // *Prehistoire Europeene*. – Vol. 16–17. – P. 75–110.

*Olexandr SYTNYK,
Ruslan KOROPETSKYI*

LATE PALEOLITHIC SITE KULYCHIVKA: CULTURAL LAYER II

This article continues series of scientific works dedicated to Paleolithic cultural layers of Koulychivka site. Layer II, which is under discussion now, unlike horizons III and IV, was discovered during the first season of field research of Koulychivka and its materials are presented almost on the whole excavated territory of the site. From the other side, it demonstrates lack of expressive technical features and actually is a typical Late Paleolithic prismatic industry. General attention at the article is paid to analysis of collection of stone artifacts. Also the issue of interpretation of dwelling constructions from layer II is briefly discussed. The authors propose sub-division of territory of the site, which is based on stratigraphic and taphonomic peculiarities of different areas, caused firstly by diluvium-solifluctional processes. Such division allows us to concentrate researches at the most perspective part of Koulychivka for obtaining reliable data.